

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра політології

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
бакалавра з політології

на тему:

**«ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА ТУРЕЧЧИНИ: ОСОБЛИВОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ»**

Виконала: студентка IV курсу,
групи ФФІ-42с
спеціальності 052 Політологія

Дорош Л.В.

(прізвище та ініціали)

Керівник Романюк А.С.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Луцишин Г.І.

(прізвище та ініціали)

Львів - 2022 року

Зміст

Вступ	3
Розділ 1: Еволюція політичних інститутів Турецької Республіки	7
1.1. Виклики республіканізму для молоді Туреччини	8
1.2. Зміна конституції 1960 року	11
1.3. Зміна Конституції 1982 року	13
1.4. Підготовка Партії Справедливості та Розвитку на чолі з Реджепом Тайїпом Ердоганом до зміни системи правління у Турецькій Республіці	15
Розділ 2: Апробування президенталізму в Турецькій Республіці	20
2.1. Конституційний референдум	21
2.2. Порівняння статей, що зазнали змістових трансформацій в результаті прийняття поправок від 16.04.2017	22
Розділ 3: Реджеп Тайїп Ердоган	45
3.1. Шлях Р.Т. Ердогана як політика	45
3.1.1. Електоральний спектр Реджепа Тайїпа Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку як взаємозалежні фактори	50
3.2. Реджеп Тайїп Ердоган та Фетхулла Гюлен	52
3.3. Еволюція політичних поглядів	54
3.4. Складові опозиції Раджепа Тайїпа Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку	59
3.5. Україна-Туреччина	62
3.5.1. Договірні-правова база України-Туреччини як відбиток основних моментів співпраці та стратегічних цілей держав	62

	2
3.5.2. Економічний аспект	67
3.5.3. Позиція Турецької Республіки щодо війни Росії проти України	68
Висновок	72
Список використаних джерел:	79

Вступ

Актуальність дослідження: Турецька Республіка одна з держав, яка є доволі важлива на політичній арені. Завдяки своєму географічному положенню вона з'єднує Європу та Азію та має доступ до Середземного, Чорного, Егейського та Мармурового морів, оскільки вона займає територію Малої Азії. Співпраця Туреччини з сусідніми державами є важливою і для безпеки цього регіону. Туреччина як амбітний гравець на території Близького Сходу чинить вплив на свої країни-сусіди, має зв'язки з Європейським Союзом, НАТО, Сполученими Штатами Америки та виділяє як Україну та Росію як стратегічні партнери. Розставляння пріоритетів Туреччини у взаємовідносинах між вище переліченими організаціями та країнами чинить економічний та політичний вплив на стабільність ситуації як і в середині своєї країни, так і на політичній арені загалом. Зважаючи на те, що з початку XXI століття політична система Туреччини почала модернізуватися та, певною мірою, демократизуватися, з точки зору політологічної науки є важливим окреслення історичних трансформацій та вивчення політичних інститутів, які значно змінились за період останніх 20 років. Для Турецької Республіки, яка функціонувала близько 94 років за принципами парламентської системи правління, впровадження президенталізму стало справжнім відродженням султанату та змінило стосунки з іншими державами, які прагнули співпраці з демократичною Туреччиною. Зміна конституції, що несла в собі зміну системи правління, є тим феноменом який потребує ґрунтовного дослідження оскільки це повністю змінило функціонування у трикутнику законодавчої, виконавчої та судової влад. Зважаючи на те, що трансформації законодавства припадають на період перебування при владі Реджепа Тайїпа Ердогана є важливим окреслити його роль в політичній системі Туреччини, вплив та підтримку, причини утримання влади

тривалий період, зв'язки з іншими політичними акторами та зовнішнім світом.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні передумов та процесу становлення президентської системи правління в Турецькій Республіці, простеження її еволюції та розкритті взаємовідносин з опозицією, політичних наслідків для країни, відносин з Україною.

Об'єкт кваліфікаційної роботи – інститут президента Туреччини: особливості його функціонування та тенденції розвитку.

Предмет дослідження – президент Турецької Республіки Реджеп Тайїп Ердоган та особливості його політичної діяльності.

Щоб розкрити поставлену мету в роботі було виділено ряд завдань: дослідити історію формування Туреччини як республіки та особливості політичного життя в той період через аналіз перших законодавчих документів, основних політичних подій та першого президента Туреччини; розкрити значення змін конституцій Туреччини та їх зв'язок з втручанням військових у політичний процес; умови прийняття сучасної конституції та еволюція її; прихід до влади Партії Справедливості та Розвитку на чолі з Реджепом Тайїпом Ердоганом; передумови зміни конституції та проведення референдуму 2017 року; аналіз основних конституційних змін за результатами референдуму 2017 року; дослідити як змінився розподіл влад зважаючи на конституційні зміни; охарактеризувати феномен Реджепа Тайїпа Ердогана, теперішнього президента Турецької Республіки, через такі складові як: політичний шлях, прихід до влади, виборча історія, Партія Справедливості та Розвитку, його діяльність як прем'єр-міністра, як глави держави, що мав спочатку церемоніальні повноваження, а потім значно посилювався, його політичних соратників та електоральну підтримку, наявну опозицію, еволюцію політичних поглядів щодо розвитку країни, ведення політики, виділення на політичній арені друзів та стратегічних партнерів в лиці України; оцінити наповненість та зміст договірно-правової бази між

Туреччиною та Україною та взаємозв'язок економіки та інших галузей цих країн; розглянути зв'язок Туреччини з Україною в питанні майбутньої співпраці та балансу глави Турецької Республіки між Україною та Росією зважаючи на війну Росії проти України.

Методологічною основою дослідження стали основні класичні підходи до визначення основних політичних інститутів, системи правління та типу державного устрою. Для дослідження були використані різні методи: історичний, порівняльний, структурно-функціональний, системний, дедукції, синтезу та аналізу.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в аналізі наявної юридично-правової бази взявши до уваги прийняту Конституцію Турецької Республіки від 1982 року та конституційні зміни 2017 року, щоб розглянути як змінились повноваження виконавчої, законодавчої та судової гілок влади та як еволюціонував інститут президента Туреччини відповідно беручи до уваги конституційну історію цієї держави від початку її становлення. Також розгляд міжнародних договорів укладених для України-Туреччини з метою розкриття основних інтересів та цілей співпраці двох держав.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у зіставленні нормативно-правової бази республіки з практикою політичного життя Туреччини та виділенні основних тенденцій в політичній практиці інституту президента.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, загального висновку та списку використаних джерел у ході написання роботи. Кожен розділ роботи поділений на підрозділи: у першому розділі – 4 підрозділи, у другому розділі – 2 підрозділи; у третьому розділі – 5 підрозділів, два з яких 3.1, 3.5 мають 1 та 3 підпункти відповідно. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінки, з яких основної частини – 75 сторінок.

В роботі було використано 103 джерела. До яких входять статті ряду турецьких ЗМІ – газета «Cumhuriyet», газета «DAILY SABAH» та

інформаційні агенції «Bianet», «ANADOLU», незалежне ЗМІ «Diplomasi Koridoru», міжнародний журнал «Social Sciences Research Journal»; звіт Австрійського центру досліджень і документації (ACCORD) щодо умов в країнах, які мають значення при запитах на надання притулку; дані всесвітніх організацій Фрідом Хаус (Freedom house), Фонду Бертельсмана «Bertelsmann Stiftung», The World Factbook, фонду ARC, ОБСЄ (OSCE) та його інституту «Бюро по демократичним інститутам та правам людини» (Office for Democratic Institutions and Human Rights), Constitutions Project; статті німецького аналітичного центру – Німецького інституту міжнародних відносин і безпеки (Stiftung Wissenschaft und Politik) та німецьке ЗМІ «ZEIT ONLINE»; статті англomовної британської-американської універсальної енциклопедії Британіка «Britannica»; статті з сайту Міністерства закордонних справ Турецької Республіки; статті аналітичного центру – Українського інституту майбутнього (Ukrainian Institute for the Future); українські ЗМІ – «Суспільне», «Слово і Діло», «Defense Express» та інші; й статті вітчизняних дослідників.

Розділ 1: Еволюція політичних інститутів Турецької Республіки

Сучасна Турецька Республіка є спадкоємницею Османської імперії, що проіснувала близько п'ятисот років. Коли Османська імперія була вже на спаді своєї могутності у 60-х роках XIX століття, починається історія конституціоналізму для цієї держави. Тодішнім державним діячем Ахмедом Шефіком Мідхат-пашою, що став згодом великим візиром, будучи на чолі Державної ради, було розроблено конституцію. «Конституція Мідхата», що складалась зі 119 статей, прийнята 1876 року проголошувала Туреччину конституційною монархією [12]. Прописувалось створення двопалатного парламенту – Сенат, члени якого призначались султаном довічно, та палата депутатів, що обиралась на основі високого майнового цензу для виборців. За конституцією, усі піддані імперії, що проживали на її території, називались османами та визнавались рівні перед законом [12]. За султаном було збережено майже всю повноту влади. Зважаючи на тодішню кризу, що прогресувала, у 1878 році парламент було розпущено, а конституція припинила свою дію, хоча не була скасована [12].

В кінці XIX століття Османська імперія знаходилась в регресивному стані втрачаючи наявні володіння. В порівнянні із країнами заходу, держава Османів постала доволі відсталою зважаючи на розвиток озброєння та технологій загалом. Частина представників керівної верхівки розуміли, що устрій імперії потребує реформ та значних змін. Революція 1908 року, відома ще як Молодотурецька революція, приводить до повернення конституційного устрою та скликання парламенту, що був султаном Абдот-Хамідом II розпущений не тривалого функціонування у 1878 році [18]. Невдачі у житті країни продовжувались – молодотурки з особливою жорстокістю провадили свою політику, саме за час їх правління відбувся Геноцид вірменського народу. В такому стані імперія вступає у Першу світову війну на боці Німеччини, проти країн Антанти [18]. Помилка вибору соратників обернулась крахом для Османської Імперії – країна була

повністю окупована та поділена між переможцями. 10 серпня 1920 року підписання Севрського мирного договору закріпило загибель імперії [70].

Мустафа-Кемаль, відомий згодом як батько турецької нації став на чолі національно-визвольного руху, що отримав назву *Kuva-yi Milliye*. Тут і починається багаторічна співпраця між Туреччиною та Росією. Мустафа-Кемаль, зважаючи на стан тодішньої турецької армії та загалом ситуації, звертається за допомогою у листі до Володимира Леніна 26 квітня 1920 року. Вже 16 березня 1921 року в Москві підписаний «Договір про дружбу і братерство» який частково встановив теперішній північно-східний кордон Туреччини [7]. В результаті турецькій армії було надано допомогу включаючи озброєння та гроші: близько 33 тисяч гвинтівок, понад триста кулеметів, 54 гармати, два військових кораблі та численна кількість боєприпасів, певну суму грошей у золоті [7]. Отримавши інструменти для ведення боротьби, Мустафа-Кемаль починає активну та успішну боротьбу з окупантами й 20 листопада 1922 року починаються мирні переговори з країнами-переможцями Першої світової війни [70]. Повномасштабна мирна угода, відома як Лозаннський мирний договір, підписана 24 липня 1923 року стала офіційним дипломатичним визнанням Туреччини [70].

У період 1921-1923 років, Туреччина функціонувала за конституцією 1921 року. Це був певною мірою тимчасовим документом, що відрізнявся від Конституції Мідхата найперше джерелом влади, тут джерело влади – народ, а не султан [12]. Друга конституція Туреччини, або конституція 1921 року за своїм об'ємом була доволі малою – 23 статті, та не повною [12].

1.1. Виклики республіканізму для молоді Туреччини

Перемога національно-визвольного руху на чолі з Мустафою Кемалем над країнами Антанти й грецькими військами, ознаменувалась проголошенням нової, повної, у порівнянні з попередньою, Конституції Туреччини, де запроваджувалась республіканська форма правління, від 29

жовтня 1923 року [27]. Сам Мустафа-Кемаль став першим президентом Турецької Республіки. Він був обраний в парламенті, де його переобирали ще 3 рази – вперше 1923 року, потім 1927 року, потім 1931 та 1935 роках. Республіка оголошувалась світською державою, але іслам залишався офіційною релігією. За громадянами закріплювались основні свободи совісті, думки, слова, друку, право на охорону та недоторканність життя і інші [7]. Закріплювалась така структура управління при якій вся повнота влади належала однопалатним Великим національним зборам Туреччини, які стали найвищим органом як законодавчої, так і виконавчої влади [6]. Законодавча влада здійснювалась безпосередньо парламентом, а виконавча через президента та уряд. Президенту надавались значні повноваження – проголошення законів, їх вето, керування дипломатичними відносинами, роль головнокомандувача армії та флоту, призначення вищих посадових осіб та прем'єра при погодженні з парламентом. Проте й уряд, і глава держави були підзвітні перед парламентом та за певних умов могли бути усунуті [26].

Від початку встановлення республіканської форми правління дослідники говорять про важливість армії у політичному житті. Вплив військових відбитий на практиці завдяки військовим переворотам. Армія стала основним інститутом, яка у подальші десятиліття слідувала за дотриманням встановлених Ататюрком векторів розвитку [37]. У ХХ столітті виділяють три перевороти, що призвели до кардинальної зміни у політичній системі – 1960, 1971, 1980 рр. У 1997 році відбувся так званий «тихий переворот», який не був настільки масовий та кровавий у порівнянні з попередніми, але також мав за собою наслідки для політичної сфери, а саме заборону діяльності ще однієї політичної партії [26]. Наступна спроба військового переворот, що стала ключовою для політичного життя Туреччини – спроба перевороту 2016 року.

Період 1923 – кінця 1950-х років характеризувався слідуванням кемалізму. Ататюрк кардинально змінив державний устрій Туреччини – відділення церкви від держави, проголошення влади від народу і для народу, провів першу інституціоналізацію політичних партій, повністю скасував халіфат, відмовившись від теократії, замінив арабське письмо латинізованим та взяв вектор на сучасний, світський, вестернізований режим [8].

В роки – 1928, 1934 та 1937 роках до конституції вносились незначні зміни: іслам втратив статус державної релігії, жінки отримали виборчі права, були введені прізвища, закріплені основні ідеологічні принципи відомі як «шість стріл Ататюрка» [7].

З появою Республіки, постала і перша політична партія – Народно-республіканська партія (Cumhuriyet Halk Partisi) зареєстрована 1923 року, до якої входили представники правлячої еліти. Основними векторами тодішньої політики як і самої партії стали «шість стріл Ататюрка» - республіканство (як єдина форма правління), націоналізм (бути завжди готовим до боротьби за незалежність та велич турецької нації), народність (відмова від класового поділу суспільства), етатизм (створення національної промисловості), світськість (деісламізація держави), революційність (вірність ідеям кемалістичної революції) [34].

Населенню важко сприймалась цілковита модернізація, що і стало причиною появи опозиційної партії – Прогресивної Республіканської партії. Проте повстання курдів призвело до надання уряду диктаторських повноважень, що призвело до заборони опозиційної партії 3 червня 1925 року. Наступного року був викритий замах на тодішнього главу держави, призвів до численних репресій під хвилю яких попали і організатори Прогресивної Республіканської партії [34].

У 1930 році сам Кемаль Ататюрк спробував сформувати опозиційну партію. Про причину такого рішення немає одностайної відповіді: одні дослідники говорять про те, що Ататюрк зрозумівши неможливість реалізації радикальних реформ за умов багатопартійності, відмовився від ідеї демократичного устрою; інші дослідники розглядають таке рішення як провокування опозиції, щоб виявити противників свого курсу. Створення Ліберальної Республіканської партії підконтрольної Мустафі Кемалю стало причиною загострення ситуації в країні. Вже за три місяці після створення партії, задля збереження ситуації в країні, партія само розпустилася [34].

Певна трансформація партійної системи відбулась у 1940-х роках. Лідер Народно-республіканської партії – Ісмет Іненю, у 1943 році вказав на головний недолік турецької демократії – це відсутність опозиційних партій. У 1945 році була заснована Партія національного розвитку. Вихідці з Народно-республіканської партії, у 1946 році, заснували прозахідну правоцентристську Демократичну партію Туреччини. Партія отримала перемогу на виборах 1950 року та була провідною наступних десять років [34]. Політична система Туреччини в той період була фактично двопартійною, а Народно-республіканській партії була віддана роль опозиції. Проте влада в руках Демократичної партії не виправдала очікувань своїх виборців, оскільки партія проявляла, як і попередники, таке ж бажання монополізувати владу та переслідувала опонентів. Керівництво партії настільки захопилась владою, що чистки державного апарату та зіткнення з прибічниками Народно-республіканської партії призвели до військового перевороту у 1960 році [7].

1.2. Зміна конституції 1960 року

27 травня 1960 року було скинуто владу в обличчях керівної Демократичної Партії через зловживання владою. 12 червня 1960 року була переглянута конституція 1924 року, й прийнята на референдумі нова конституція. Було конституційно регламентовано свободу переконань,

публічних виступів та гарантії рівності для немусульман [27]. Оскільки на початку заснування Великі національні збори, згодом назва змінена на «Великі Національні Збори Туреччини», функціонували як законодавчий та виконавчий орган республіки, за конституцією 1961 року впроваджувався вперше принцип розподілу влади та впроваджувалась двопалатна структура Асамблеї, що постала у складі Національної Асамблеї та Сенату республіки. Змінами було посилено виконавчу владу. Президентський термін було подовжено до 7 років і обрання його здійснювалось у парламенті 2/3 голосів обох палат. Після обрання президент мав покинути свою партію та бути поза політикою в ролі «батька усіх турків» [7].

Після прийняття нової конституції період 1960 – 1970-х років стає сприятливим для появи нових партій. Наступні вибори до парламенту відбулись 15 жовтня 1961 року, які і підтвердили функціонування багатопартійності в країні. За результатами виборів до парламенту пройшли чотири партії: Народно-республіканська партія, Партія Справедливості, яка була спадкоємицею Демократичної партії, Республіканська селянська національна партія та Партія нової Туреччини. Перша коаліція в історії республіки була утворена під тиском військових сил у складі Народно-республіканської партії та Партії Справедливості [34].

На виборах 1965 року, та 1969 року Партія Справедливості отримує перемогу, провадивши правоцентристський вектор політики. Для Народно-республіканської партії знову відведена роль опозиції. До парламенту також проходять ліві сили – Робітнича партія Туреччини [40].

На межі 1960х – 1970-х років з'являються нові політичні партії - Партія національного порядку (що відокремилась від Партії Справедливості) та Партія націоналістичного руху (яку сформували радикали). Вектор протисекуляристської політики Партії національного порядку призвів до її заборони. Після чого її лідер Неджметін Ербакан створює її приємницю – Партію національного порятунку [34].

Перші політичні партії розколюються і так з Народно-республіканської партії виходить праве крило, з якого утворюється Республіканська партія довіри, а потім у партії починається боротьба між старим та новим поколінням- командою Ісмета Іненю та Бюлента Еджевіта. Згодом з партії відокремлюється права фракція, яка формує іншу Демократичну партію [34].

Як наслідок нестабільної ситуації в державі починає з'являтися велика кількість радикальних груп – ісламісти, ліві, пантюркісти. Ці угруповання використовували заборонені методи ведення політичної боротьби – від викрадень до вбивств та терору [27]. Втручання армії в політику 1971 року призвело до введення військового стану, що діяло до жовтня 1973 року. До конституції 1961 року були внесені зміни, що значно обмежували політичні свободи та права громадян.

Нестабільна ситуація серед радикальних груп з початку 1970-х протягом десятиліття, тільки наростала. Початок 1980 року – криза спричинена зіткненнями у суспільстві на релігійному та національному ґрунті.

1.3. Зміна Конституції 1982 року

В вересні 1980 року – знову відбувся військовий переворот, що призвів до зміни конституції та виборчого законодавства. Третя конституція Туреччини – розроблена за участі військових та прийнята на референдумі 7 листопада 1982 року, що набула чинності 9 листопада 1982 року [59]. Президент отримав реальні повноваження та став визначною особою в державі порівняно з церемоніальними повноваженнями минулої конституції [27]. Конституцією був закріплений перелік громадянських політичних прав, які могли бути значно обмежені за необхідності захисту «національної безпеки», «єдності держави» та «суспільної моралі» [38].

За конституцією 1982 року, у статті 67 зазначалось, що вибори є вільними, прямими, таємними, рівними, одноступінчастими, загальними з

відкритим підрахунком та обліком голосів й проходять під судовим наглядом керівництва [56]. Тільки активне виборче право було забране у солдат, унтер-офіцерів дійсної служби, військових курсантів, заарештованих та засуджених, що перебувають у місцях ув'язнення [26]. Було заборонено право політичних партій на створення жіночих та юнацьких організацій, підтримку інших громадських установ. Студентам та викладачам ВНЗ було також заборонено вступати до партій. Сама діяльність політичних сил мала відповідати закладеним Кемалем Ататюрком принципам. Було збережено заборону використання релігії в політичних цілях [34]. Було відновлено однопалатну структуру парламенту. Було поєднано елементи мажоритарної та пропорційної системи підрахунку голосів та було введено два додаткових бар'єри: загальний бар'єр – 10 % бар'єр для проходу до парламенту, другий бар'єр – дія поширюється на кожен виборчий округ й усі подані голоси в виборчому окрузі діляться на кількість депутатських мандатів, встановлену для округу, що і стає бар'єром [27].

Вибори до парламенту 1983 року несли у собі радикальну перебудову політичної сфери. Військові вимагали, щоб участь у виборах брали виключно нові політичні сили. Була накладена заборона на лідерів старих партій брати участь у політичному житті, це стосувалось і нових партій які були спадкоємцями старих заборонених. До виборів були допущені три партії: Партія Вітчизни, Народницька партія та Націонал-демократична партія. Перемога дісталась Партії Вітчизни, яка перебувала при владі до 1991 року [34].

Народно-республіканська партія повертається до своєї діяльності 9 вересня 1992 року. Згодом партія об'єднується з Соціал-демократичною народною партією, що стало консолідацією лівоцентристського кемалістичного напрямку політики. На політичну арену повертається Партія

націоналістичного руху, через рік від якої відокремлюється найбільш радикальна фракція, що створює Партію Великого Союзу [34].

В часи 1990-х років в політичному житті країни починає поставати курдське питання. Новоутворена Народна партія праці для представництва курдських інтересів вже у 1993 році стає офіційно забороненою. Далі, інтереси цієї меншини переходять до Партії Демократії, яку вже за рік спіткає доля попередниці. Всупереч заборонам, представництво курдів починає шукати інші доступу до влади – 1994 року створюється Партія народної демократії, що проіснувала до 2003 року, а у 1997 році постає курдська Демократична партія [34].

У 1995 році, з лозунгами справедливості для пригнічених та ображених до влади приходить Партія Благоденства. Подальша політика реалізується на боротьбу з надмірним впливом Заходу на Туреччину. Уряд взяв вектор політики на налагодження стосунків з Лівією та Іраном, були ідеї створення ісламського ринку та митного союзу. В політику знову втрутились військові, що призвело до заборони у 1998 році партії. Прибічники створюють нову Партію Чесноти, яка в 2001 році отримує заборону діяльності [34].

«Тихий переворот» 1997 року, хоч і не характеризувався особливою військовою жорстокістю, але знову змінив вектор політики, важливу роль відігравав у ньому тодішній прем'єр-міністр Н. Ербакан, що був наставником Р. Ердогана ще зі студентських років. З кінця 90х-років ХХ століття, не зважаючи на ув'язнення 1999 року, і починається епоха Реджепа Тайїпа Ердогана.

1.4. Підготовка Партії Справедливості та Розвитку на чолі з Реджепом Тайїпом Ердоганом до зміни системи правління у Турецькій Республіці

З початку 2000-х років в країні починається монополізація влади у руках Партії Справедливості та Розвитку (Adalet ve Kalkınma Partisi) та її лідера. На початку, партія позиціювала себе як помірковану ісламістську

силу прозахідної орієнтації [28]. В програмі було поєднано жорстку фінансову політику та прагматичну кейнсіанську економіку, що допомогло партії отримати голоси полярних частин електорату [28]. Лідером партії став Реджеп Тайїп Ердоган, який згодом заступив на посаду прем'єр-міністра, й через майже 10 років, став главою держави.

Партія Справедливості та Розвитку вносить 2001 року зміни до конституції 1982 року, щоб відповідати рамкам Європейській конвенції прав людини – зняття обмежень свободи слова, доступ до вільного користування правами профспілок, уточнення критерії означення партії як антисистемної та їх заборони, обмеження повноважень Ради національної безпеки та ін. [41]. У 2004 році були внесені ще ряд поправок до конституції щодо остаточної ліквідації смертної кари, ліквідації судів державної безпеки, пріоритету міжнародно-правових норм над національним законодавством [103].

21 жовтня 2007 року за підсумками референдуму було прийнято ще одні зміни до конституції. Результати референдуму склали 68, 95% «За» [61]. Ці зміни стосувались обрання президента, частково парламенту та законодавчих процедур, а також жінкам було дозволено носити хіджаби в університетах. За змінами впроваджувалось – проведення прямих, всезагальних виборів глави держави на термін 5 років, зняття обмеження на переобрання, скорочення терміну повноважень парламенту на термін 4 років, зменшена необхідна кількість голосів депутатів для прийняття законопроєкту [96]. Дослідники говорять про впровадження цих змін як підґрунтя у майбутньому для переходу до президентської системи правління.

Ще один референдум з конституційними змінами відбувся 12 вересня 2010 року. Фактично ініціатором була правляча Партія Справедливості та Розвитку. Зміни було прийнято за результатами референдуму з 57,88% голосів «За» [63]. Зміни були спрямовані на втілення критеріїв

Європейського Союзу в Конституції Туреччини. Роль військових у політичному житті було ще більше обмежено – військові трибунали втрачали свою силу, а організатори військового перевороту 1980 року втрачали недоторканість. Конституційний суд, відповідно до змін, збільшувався у кількісному складі з одинадцяти до сімнадцяти осіб [52]. Опозиційна Народно-республіканська партія, зважаючи на конституційні зміни, говорила про використання правлячою партією змін, щоб відійти від світських принципів держави та ісламізацію Туреччини.

15 липня 2016 року відбулася не вдала спроба військового перевороту, у результаті якого були значні жертви серед цивільного населення, а тисячі працівників судових органів, жандармерії, військовослужбовців, посадових осіб міністерства освіти, викладачі приватних шкіл втратили свої посади [40]. Зважаючи на жертви – цей переворот називають найжорстокішим в історії Республіки [92]. 20 липня 2016 року уряд Туреччини прийняв рішення про впровадження надзвичайного стану від 21 липня 2016 року терміном на дев'яносто днів, у відповідності до статті 120 Конституції і пункту 1(b) статті 3 Закону про надзвичайний стан [90]. Під час надзвичайного стану в країні відбулось ряд протестів, після видання урядом рішення про продовження надзвичайного стану ще на тридцять днів. Президент Ердоган зазначив, що питання скасування надзвичайного стану буде обговорюватися після проведення виборів [92]. Тодішня влада починає активно працювати над поправками до Конституції. У грудні того ж року правляча Партія Справедливості та Розвитку разом з Парією Націоналістичного Руху внесли до парламенту на розгляд проєкт документа. Пакет з правками було схвалено голосуванням депутатів 21 січня 2017 року, коли 339 депутатів висловились «За». Цих голосів було достатньо щоб винести на всенародне голосування, проте якби було 367 голосів «За», ці правки могли прийняти парламентом без урахування думки громадян [78]. За результатами референдуму 51,41%

населення висловились за впровадження змін системи правління та переходу до президентської системи [83]. Дослідники говорять про спірність результатів референдуму зважаючи на те в яких умовах він проводився. Було заявлено про ряд правопорушень під час проведення референдуму [74].

Розглядаючи політичну систему Туреччини зважаючи на всю історію її становлення можна побачити, що стабільність та стійкість їй не характерні. Втручання військових та намагання тримати владу під контролем притаманне будь-якому періоду переважно раз на двадцять років. Якщо у ХХ столітті ми розглядаємо три перевороти, що призвели до змін у політичній системі – 1960, 1971, 1980 рр. Далі у 1997 році – це «тихий переворот», який пройшов доволі спокійно. У ХХІ столітті у 2016 році була тільки спроба військового перевороту.

Між переворотами та конституційними змінами є певна закономірність. Розглядаючи історію конституційної інженерії ще з часів Османської імперії – «Конституція Мідхата», яка проіснувала близько року і припинила своє існування через переворот, тенденція зміни конституції разом з владою передалась і молодій Турецькій Республіці. Наступна Конституція 1921 року, з однієї сторони була тимчасовим документом, з іншої вона була зумовлена тими умовами боротьби, що відбувалась на землях Туреччини. Наступний документ, що закріпив республіканізм – Конституція 1923 року, знову ж таки, проіснувала до військового перевороту 1960 року. Конституція 1960 року проіснувала до наступного втручання військових 1980 року. Як наслідок перевороту 1971 року, до конституції були внесені лише поправки. Прийнята Конституція 1982 року, зважаючи на те, що вона не була скасована, може вважати найбільш тривалою для Туреччини. Проте, зміна системи правління 2017 року, певною мірою дає право поставити для конституціоналізму Туреччини нову сходинку. Знову ж таки, зважаючи на те, що Конституція була змінена після

спроби військового перевороту – це дає право говорити про закономірності втручання до конституції, або зміну конституції відповідно до військових переворотів, а перевороти властиві Турецькій Республіці переважно, в середньому, раз на приблизно 16 років, зважаючи на 1960 рік, 1971 рік, 1980 рік, 1997 рік та 2016 рік.

Розділ 2: Апробування президенталізму в Турецькій Республіці

Реджеп Тайїп Ердоган з кожним роком перебування при владі посилював свої позиції. Починаючи з посади прем'єр-міністра та маючи більшість в парламенті він здійснив ряд політичних і стратегічних кроків, які дали йому можливість з часом стати на чолі держави сконцентрувавши у своїх руках всю повноту влади. Для Турецької Республіки, яка функціонувала близько 94 років за принципами парламентської системи правління, перехід до президенталізму згодом став послабленням наявних демократичних інститутів, що і так перебували в пригніченому стані. За даними міжнародної правозахисної організації Freedom House, що займається дослідженням рівня демократії в країнах, рівня вияву політичних прав та свобод громадян, Турецька Республіка є невільною країною, де показник свобод з 2017 року знизився від 38 балів до 32 балів у 2022 році (Таблиця 1).

Таблиця 1. Показник «Свободи у світі» Турецької Республіки за період 2017-2022 років [83, 84, 85, 86, 87, 88].

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Свобода в світі	38/100	32/100	31/100	32/100	32/100	32/100
Політичні права	18/40	16/40	15/40	16/40	16/40	16/40
Громадянські свободи	20/60	16/60	16/60	16/60	16/60	16/60

Зважаючи на особливості функціонування президентської системи правління – особа президента втілює у собі значні повноваження будучи одночасно главою держави та главою виконавчої влади. За умов функціонування президентської системи ми говоримо або про слабого прем'єр-міністра, або відсутність цієї посади як такої [96]. Саме скасування посади прем'єр-міністра стало одним з головних змін, що мали вагомий вплив. Оскільки раніше саме особа прем'єр-міністра виступала ключовою

у прийнятті політичних рішень та самого політичного життя. Щоб наділити главу держави Турецької Республіки такими значними повноваженнями, до Конституції були внесені ряд змін, які значно змінили рівновагу у системі стримування та противаг.

Після внесення до Конституції поправок, проголосованих на референдумі, що відбувся у квітні 2017 року, за результатами всезагальних президентських та парламентських виборів 24 червня 2018 року, була прийнята нова система правління, що отримала назву президентська система правління, як і де-юре, так і де-факто [96].

2.1. Конституційний референдум

Конституційний референдум відбувся 16 квітня 2017 року. В той час на території Турецької Республіки діяв військовий стан. У референдумі взяло участь близько 49 789 855 осіб, що становило явку 85,43 % від усіх зареєстрованих виборців [83]. «За» проголосувало близько 25 157 463 осіб, що склало 51,41%. «Проти» проголосувало 23 779 141 особа, що становило 48,59% [83]. Явка виборців, що проживають за межами території Турецької Республіки, а саме в Європі склала близько 10% виборців, які проголосували «За». Результати голосування «За» турецької діаспори в Австрії – 73%, Бельгії – 75%, Данії – 60%, Нідерландах – 71%, Німеччині 63%, Франції – 65% [47].

Найбільші міста Туреччини - Анкара, Анталія, Стамбул та Ізмір, на чолі трьох з яких, на той час, були мери від владної Партії Справедливості та Розвитку, а також усі провінції уздовж узбережжя Егейського та Середземного моря проголосували «проти» разом з південно-східними регіонами Туреччини, де проживає переважно курдське населення. Голоси «за» надійшли в основному з узбережжя Чорного моря, включаючи рідну провінцію Ердогана, а також консервативні частини центральної та східної Анатолії [57].

На наступний день після референдуму опозиційними партіями, громадянським суспільством та професійними асоціаціями було подано ряд скарг до різних органів. Серед скарг було дві кримінальні скарги подані на членів Вищої виборчої ради за неправомірні дії при виконанні службових повноважень у зв'язку з рішенням Вищої виборчої ради зарахувати бюлетені без печаток як дійсні. Три партії використали можливість внутрішньої апеляції рішення Вищої виборчої ради та оскаржили результати на підставі несправедливих умов передвиборчої кампанії та порушень у день референдуму, зокрема рішення Вищої виборчої ради вважати дійсними бюлетені без штампів. Громадянська ініціатива оскаржити результати через рішення Вищої виборчої ради призвело до тисяч індивідуальних звернень, поданих до Вищої виборчої ради, а онлайн-петиція із закликом до скасування результатів зібрала майже 500 000 підписів. На зважаючи на усе вище перелічене, Вища виборча рада відхилила усі апеляції [74].

2.2. Порівняння статей, що зазнали змістових трансформацій в результаті прийняття поправок від 16.04.2017

Зміни були внесені до різних частин конституції та статей відповідно. У частині першій «Основні принципи», зміни були внесені до статті 8 та статті 9.

У статті 8 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року зазначалось, що: «Виконавча влада та її функції виконуються президентом республіки та урядом відповідно до Конституції та законів» [101]. Відповідно за редакцією від 2017 року, вся повнота виконавчої влади закріплюється лише за президентом: «Виконавча влада та її функції виконуються президентом республіки відповідно до Конституції та законів» [82].

У статті 9 Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року було додано наголос на неупередженості: «Судова влада має здійснюватися незалежними та неупередженими судами від імені турецької нації» [82].

У частині другій «Основні права та обов'язки» були внесені зміни до статті 15, та статті 73.

У статті 15 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року зазначалось, що: «Під час війни, мобілізації, військового стану або надзвичайного стану, реалізація основних прав та свобод може бути частково або повністю призупинена, або можуть бути вжиті заходи, що відступають від прописаних конституційних норм, залежно від того, що вимагає певна ситуація, якщо не порушуються зобов'язання за міжнародним правом» [101]. Відповідно до змін 2017 року зі статті було забрано умову військового стану: «Під час війни, мобілізації, надзвичайного стану, реалізація основних прав та свобод може бути частково або повністю призупинена, або можуть бути вжиті заходи, що відступають від прописаних конституційних норм, залежно від того, що вимагає певна ситуація, якщо не порушуються зобов'язання за міжнародним правом» [82].

У статті 73 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року за радою міністрів була закріплена можливість зміни відсотків пільг, зменшення податків, зборів, обов'язків та інших фінансових зобов'язань у мінімальних та максимальних межах визначених законом [101]. Відповідно, після конституційних змін 2017 року, вищеназвані можливості перейшли до глави держави [82].

У частині третій «Основні органи республіки» зміни торкнулись ряду статей, а саме статті: 75, 76, 77, 87, 88, 89, 93-(2), 96, 98, 101, 104, 105, 106, 108, 116, 118- (2), 119, 124, 131-(2), 146, 150, 151, 159.

У статті 75 Конституції Турецької Республіки (Зі змінами від 17 травня 1987 р.; Закон № 3361 та 23 липня 1995 р.; Закон № 4121)

закріплювала чисельність п'ятисот п'ятдесяти депутатів обраних всезагальним голосуванням [101]. За змінами Конституції Турецької Республіки 2017 року було визначено збільшення кількості депутатів до чисельності в шістсот депутатів [82].

Зміни торкнулись і вікового цензу для балотування у депутати. У статті 76 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року, зазначалось, що: «Віковий ценз для обрання депутатом становить 25 років». [101]. За змінами Конституції Турецької Республіки 2017 року, ценз був зменшений до 18 років [82].

У статті 77 Конституції Турецької Республіки (Зі змінами від 21 жовтня 2007 р.; Закон № 5678) зазначалось, що: «Вибори до Великих національних зборів Туреччини проводяться кожні 4 роки. Асамблея може прийняти рішення про проведення нових виборів раніше закінчення вказаного терміну або вибори буде відновлено відповідно до рішення прийнятого Президентом Республіки, відповідно до умов викладених у Конституції. Депутат, термін повноважень якого вичерпується, має право на переобрання. У випадку прийняття рішення щодо проведення нових виборів повноваження Асамблеї продовжуються до виборів нового складу Асамблеї» [101]. Відповідно до конституційних змін 2017 року – С «Вибори Великих національних зборів Туреччини та Президента» де зазначено, що: «Вибори до Великих національних зборів Туреччини та президента повинні проводитися в один і той самий день кожні 5 років. Депутат термін повноважень якого вичерпується, має право на переобрання. Якщо за результатами першого туру президентських виборів не було отримано простої більшості голосів, другий тур виборів проводиться у порядку встановленому 101 статтею» [82].

У статті 87 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року зазначалось, що: «Обов'язки та повноваження Великих національних зборів Туреччини базуються на тому щоб приймати, змінювати та скасовувати

закони, контролювати Раду Міністрів та міністрів, видавати укази, що мають силу закону з певних питань; обговорювати та приймати законопроекти про бюджет та підсумкове рішення щодо звітності; приймати рішення про випуск валюти та оголошення війни; схвалювати ратифікацію міжнародних договорів; приймати більшістю, що становить три п'ятих від складу парламенту, рішення про амністію та помилування; також здійснювати повноваження та виконувати обов'язки, що передбачені іншими статтями Конституції» [101]. Відповідно за змінами Конституції Турецької Республіки 2017 року, з переліку обов'язків та повноважень Великих національних зборів Туреччини було забрано аспект контролю за Радою міністрів та міністрами, й забрано повноваження видавати укази, що мають силу закону з певних питань [82].

У статті 88, Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року прописувалось, що: «Рада міністрів та їх депутати вповноважені вносити законопроекти. Порядок та принципи розгляду урядових законопроектів та законопроектів ініційованих депутатами Великих національних зборів Туреччини регулюються встановленими процедурами» [101], після змін право внесення законопроектів залишилось лише за депутатами парламенту [53].

У статті 89 Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року закріплювалась кількість голосів необхідна для відправлення закону на повторний розгляд: «Якщо Великі національні збори Туреччини приймають рішення відправити закон на повторний розгляд абсолютною більшістю голосів від загального складу, без будь-яких правок, промульгація закону відбувається Президентом Республіки; якщо асамблея робить нові правки до закону, Президент може відправити змінений закон на повторний розгляд» [82].

У статті 93-(2) Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року зазначається, що: «Асамблея під час законодавчого року може брати

перерву не більше ніж на термін трьох місяців. Право скликати Асамблею під час перерви закріплено за Президентом Республіки з власної ініціативи або за поданням уряду» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки від 2017 року право скликати Асамблею під час перерви було залишене лише за Президентом Республіки [96].

У статті 96 Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року зазначалось, що: «Великі національні збори Туреччини збираються у складі щонайменше однієї третьої від загального складу для усіх своїх питань, включаючи вибори які вони проводять. Якщо інше не передбачене Конституцією, Великі національні збори Туреччини приймають рішення абсолютною більшістю усіх присутніх; однак більшість для прийняття рішення ні за яких умов не може бути менше ніж четверть плюс один від загального складу» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки 2017 року, зі статті 96 було забрано, повноваження членів Ради Міністрів делегувати міністру право голосу від свого імені на сесіях Великих національних зборів Туреччини, на яких вони не мали змоги бути присутніми. Міністр міг віддати 2 голоси включаючи свій власний [96].

У статті 98 Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року змінила майже повністю свій зміст: «Великі національні збори Туреччини здійснюють свої повноваження щодо отримання інформації та нагляду за допомогою парламентського запиту, загальних дебатів, парламентського розслідування та письмових питань. Парламентський запит – це запит з метою отримання інформації з певного питання. Загальні дебати – це розгляд певного питання, що стосується громади та діяльності держави на пленарному засіданні асамблеї. Парламентське розслідування – це розслідування, щодо віцепрезидентів та міністрів, яке проводиться згідно з статтею 106. Письмовий запит – це запит депутатів на ім'я віцепрезидентів та міністрів, на який вони мають дати відповідь не пізніше п'ятнадцяти днів. Форма подання, зміст, обсяг щодо парламентського запиту, загальних

дебатів, парламентського розслідування та письмових питань та порядок розглядання регулюються регламентом» [82].

У статті 101 (зі змінами від 21 жовтня 2007 р.; Закон № 5678), А «Кваліфікація та неупередженість» було вказано: «Президент республіки обирається громадськістю з-поміж членів Великої національної асамблеї Туреччини, яким виповнилось сорок років і які мають вищу освіту, або серед громадян які відповідають цим вимогам та мають право бути депутатами. Термін повноважень президента становить 5 років. Особа може бути обрана Президентом Республіки не більше ніж на 2 терміни. Для висунення кандидата на пост Президента з числа членів Великих національних зборів Туреччини або з-поза асамблеї необхідна письмова пропозиція двадцяти депутатів. Крім того, політичні партії, які на останніх парламентських виборах мають більш як десяти відсотків дійсних голосів, можуть висувати спільного кандидата. Якщо новообраний президент є членом партії, його/її відносини з партією розриваються, а його/її членство у Великих національних зборах Туреччини припиняється» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року, А «Висування та обрання», стаття 101 значно змінила свій зміст: «Президент республіки обирається безпосередньо громадськістю з-поміж турецьких громадян, які мають право бути депутатами, яким виповнилось сорок років та які мають вищу освіту. Термін повноважень президента становить 5 років. Особа може бути обрана Президентом Республіки не більше ніж на 2 терміни. Кандидата на пост президента можуть висувати політичні партії, які на останніх парламентських виборах поодинці або разом отримали понад п'ять відсотків дійсних голосів, або сто тисяч виборців. Якщо депутат обраний президентом, його/її членство у Великих національних зборах Туреччини припиняється. На президентських виборах, що проводяться на основі загального голосування, Президентом Республіки обирається кандидат, який отримав абсолютну більшість дійсних голосів.

Якщо ця більшість не може бути обрана під час першого голосування, друге голосування проводиться у другу неділю після цього голосування. Перші два кандидати з найвищим рейтингом у першому голосуванні беруть участь у другому турі, а кандидат який набере більшість дійсних голосів, обирається Президентом Республіки. Якщо один із кандидатів, яку мають право балотуватися у другому турі, з будь-якої причини не може взяти участь у виборах, друге голосування проводиться шляхом заміни вакантної кандидатури відповідно до порядку, встановленого під час першого голосування. Якщо для другого голосування залишається лише один кандидат, це голосування проводиться як референдум. Якщо кандидат набере більшість дійсних голосів він/вона обирається Президентом Республіки. Якщо цей кандидат не може отримати більшість дійсних голосів на виборах, поновлюються лише президентські вибори. Термін повноважень чинного Президента Республіки продовжується до моменту вступу на посаду новообраного Президента. Інші процедури та принципи щодо виборів Президента регулюються законом» [82].

Істотних змін зазнала і 104 стаття. У статті 104 до Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року вказано про зосередження усієї виконавчої влади в руках президента: «Президент Республіки є главою держави. Виконавча влада належить Президенту. В цій ролі він/вона представляє Турецьку Республіку та єдність турецької нації; він/вона забезпечує здійснення конституції та регулярне і гармонійне функціонування державних органів. Якщо він/вона вважає за потрібне, виступає з вступною промовою в перший день законодавчого року Великих національних зборів Туреччини. Він/вона дає вказівки Асамблеї щодо зовнішньої та внутрішньої політики. Він/вона приймає закони. Він/вона повертає закони для перегляду Великим національним зборам Туреччини. Він/вона подає до Конституційного суду позив про скасування всіх або деяких положень прийнятих законів, правил та процедур Великих

національних зборів Туреччини, на тій підставі, що вони є неконституційними за своєю формою або змістом. Він/вона призначає та звільняє віцепрезидентів та міністрів. Він/вона призначає та звільняє державних посадових осіб високого рівня і регулює процедури та принципи їх призначення президентськими указами. Він/вона акредитує представників турецької держави в іноземних державах та приймає представників іноземних держав, призначених в Турецьку Республіку. Він/вона ратифікує та промульгує міжнародні договори. Він/вона проводить референдум, якщо вважає це необхідним відповідно до законів що стосуються внесення поправок до Конституції. Він/вона визначає політику національної безпеки й вживає необхідні заходи. Він/вона представляє управління головнокомандувача турецькими збройними силами від імені Великих національних зборів Туреччини. Він/вона приймає рішення щодо використання турецьких збройних сил. Він/вона скасовує або пом'якшує вироки винесені окремим особам з причин хронічного захворювання, інвалідності та старості. Президент може видавати укази з питань що стосуються виконавчої влади. Основні права та індивідуальні права та обов'язки, вказані в першому та другому розділах, а також політичні права та обов'язки перелічені в розділі четвертому частини другої Конституції, не регулюються декретами президента. Ніякі президентські декрети не приймаються з питань, що конкретно регулюються законом закріпленим у Конституції. Ніякі президентські декрети не можуть видаватись щодо питань прямо регульованих законом. У випадку колізії між президентськими декретами та законом, обумовленої відмінними положеннями з одного і того ж питання, перевагу мають положення закону. У випадку прийняття Великими національними зборами Туреччини закону з того ж самого питання, президентський декрет втрачає силу. Президент може видавати підзаконні акти з метою забезпечення втілення закону, що не суперечать цим законам і положенням. Декрети та

підзаконні акти набирають чинності в день їх опублікування в Офійному віснику, якщо дата їх опублікування не визначена пізнішим терміном. Президент Республіки виконує повноваження щодо обрання і призначення та виконує інші обов'язки покладені на нього\неї Конституцією та законами» [82].

У Конституції Турецької Республіки за редакцією 1982 року, у статті 105 зазначалось про важливість контрасигнації усіх актів президента та відповідальність покладалась на прем'єр-міністра та інших міністрів відповідно до підпису. Тільки певні рішення президента підписані з його/її власної ініціативи не могли бути оскаржені в будь-якому судовому органі, включаючи Конституційний суд. Щоб запропонувати на розгляд імпічмент президента у зв'язку з державною зрадою потрібна була щонайменше одна третя кількість голосів членів від загальної кількості Великих національних зборів Туреччини, та проголосована не менше трьох четвертих від загальної кількості членів [101]. У Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року, в «Кримінальна відповідальність президента» статі 105 вказано: «[Парламент] Може подати запит про проведення розслідування, щодо скоєного президентом правопорушення, на основі пропозиції внесеною абсолютною більшістю від числа загального складу парламенту. Парламент має розглянути цей запит не пізніше одного місяця та може прийняти рішення про початок розслідування більшістю в три п'ятих при таємному голосуванні. У випадку прийняття рішення про початок розслідування створюється комітет складом 15 осіб, що вибираються жеребкуванням для кожної політичної партії в Асамблеї, окремо з трьох кандидатів висунутих на кожне місце, зарезервоване за партійними групами, пропорційне до кількості їх членів. Комітет має оприлюднити свій звіт про результати розслідування Асамблеї протягом двох місяців. У випадку, якщо розслідування не завершилось в визначені терміни, комітету надається додатковий термін до одного місяця. Великі національні збори Туреччини

можуть прийняти рішення щодо передачі справи до Верховного суду більшістю у дві треті від загальної кількості членів шляхом таємного голосування. Президент, щодо якого було почато провадження, не може прийняти рішення про проведення виборів. Термін повноважень президента, засудженого Верховним судом за правопорушення, перешкоджаючи його обранню, припиняється. [82].

У статі 106 Конституції Турецької Республіки від 2017 року зазначено: «Після обрання президент може призначити одного або кілька заступників – віцепрезидентів. Якщо з певної причини посада президента стає вакантною, вибори президента проводяться протягом п'яти днів. До обрання нового президента його повноваження виконує віцепрезидент. Якщо всезагальні вибори мають відбутися в термін одного року або менше – вибори до Великих національних зборів Туреччини проводяться одночасно з президентськими. Якщо всезагальні парламентські вибори мають відбутися в термін більше одного року, то новобраний президент буде продовжувати сою діяльність до дати парламентських виборів. Для президента, який є на посаді термін, що залишається до виборів, цей термін не зараховується як термін повноважень. І парламентські, і президентські вибори проводяться в один день всезагальних виборів до Великих національних зборів Туреччини. У випадку відсутності президента у зв'язку з хворобою, відрядженням за кордон, або в аналогічних умовах, віцепрезидент виконує обов'язки та повноваження президента. Віцепрезиденти та міністри призначаються з числа осіб, які мають право бути обраними якості депутата і звільняються з посади главою держави. Віцепрезиденти та міністри складають присягу перед парламентом, оскільки це зазначено в статті 81. Коли члени парламенту призначаються на посаду віцепрезидента або міністрів – їх членство в парламенті припиняється. Віцепрезиденти та міністри підзвітні президенту. [Парламентський] Запит, щодо правопорушення, пов'язаного з виконанням конкретного завдання, може

бути запрошено щодо віцепрезидентів або міністрів, за ініціативою абсолютної більшості голосів від усіх членів Великих національних зборів Туреччини. Асамблея обговорює це питання не пізніше чим місячний термін і може прийняти рішення щодо проведення розслідування більшістю в три п'ятих голосів під час таємного голосування. Під час своєї каденції віцепрезиденти та міністри користуються депутатською недоторканістю щодо підозр у правопорушеннях не пов'язаних з виконанням службових повноважень. Утворення, ліквідація, функції, повноваження, організація та формування центральної та регіональної організації міністерств регулюються указами президента» [82].

У статті 108 Конституції Турецької Республіки від 1982 року зазначалось, що: «Члени разом з головою Державної Наглядової Ради призначаються президентом з-поміж осіб які мають відповідну кваліфікацію, визначену законом». За Конституцією від 2017 року, було забрано визначення «з-поміж осіб, які мають відповідну кваліфікацію, визначену законом» [101]. Відповідно, в цій же статті було вказано, що: «Діяльність цього органу, термін повноважень його членів та інші кадрові питання, пов'язані з їх статусом, регулюються законом». За останніми змінами вище перелічені питання регулюються декретами президента [96].

У Конституції Турецької Республіки від 1982 року, статті 116 визначалось процедуру пов'язану з вотумом довіри/недовіри та формування уряду: «У випадку, коли уряд не отримує вотуму довіри відповідно до статті 110, або підпадає під дію вотуму недовіри відповідно до статті 99 та статті 111, якщо новий уряд не може бути сформовано протягом сорока п'яти днів або він не отримує вотум довіри, Президент Республіки консультуючись зі Спікером Великих національних зборів Туреччини може прийняти рішення про проведення виборів. Якщо новий уряд не може бути сформовано протягом терміну п'яти днів після відставки прем'єр-міністра, і це не пов'язано з отриманням вотуму недовіри, або

також протягом сорока п'яти днів після виборів членів парламенту, Президент Республіки може консультуючись зі спікером прийняти рішення про проведення виборів. Рішення щодо проведення виборів публікується в Офіційному віснику, і проводяться вибори» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки за редакцією 2017 року, Н «Відновлення виборів до Великих національних зборів Туреччини та Президент Республіки», статті 116 зазначається: «Великі національні збори можуть прийняти рішення про перевибори більшістю в три п'ятих голосів від загальної кількості. У цьому випадку вибори до парламенту та президента повинні бути проведені одночасно. У випадку прийняття президентом рішення про проведення перевиборів, вибори до парламенту та вибори глави держави проводяться одночасно. Якщо Великі національні збори Туреччини ухвалили рішення про перевибори під час другої каденції президента, він\вона може балотуватися на пост президента ще раз. Повноваження президента та парламенту, щодо яких спільно ухвалено рішення про проведення перевиборів, продовжуються до моменту офіційного заміщення посад новообраними особами. Термін повноважень новообраного парламенту та президента таким чином, становить також п'ять років» [82].

У статті 118 (2) «Рада Національної Безпеки», до конституційних змін 2017 року ключовим був уряд, то за змінами повноваження перейшли до президента та віцепрезидента. У статті 118 (2) «Рада Національної Безпеки» (Зі змінами від 3 жовтня 2001 р.; Закон № 4709) було зазначено: «До складу Ради Національної Безпеки входять прем'єр-міністр, керівник генерального штабу, віцепрем'єр-міністри, міністри юстиції, національної оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, командувачі сухопутними, військово-морськими та повітряними силами, голова національної поліції під головуванням президента республіки. Рада Національної Безпеки надає уряду консультативні рішення прийняті щодо формування, визначення та

реалізації політики національної безпеки держави та свої погляди на забезпечення необхідної координації. Уряд розглядає рішення Ради Національної Безпеки щодо заходів, які вона вважає необхідними для збереження існування та незалежності держави, цілісності та неподільності країни, миру та безпеки суспільства. Порядок денний Ради Національної Безпеки складається президентом з урахуванням пропозицій прем'єр-міністра та керівника генерального штабу. За відсутності президента, Рада Національної Безпеки скликається під головуванням прем'єр-міністра. Організація та обов'язки Генерального секретаріату Ради Національної Безпеки регулюються законом» [101]. За Конституцією Турецької Республіки від 2017 року повноваження прем'єр-міністра частково перейшли до віцепрезидента: «До складу Ради Національної Безпеки входять віцепрезиденти, міністри юстиції, національної оборони, внутрішніх справ і закордонних справ, начальник Генерального штабу, командувачі Сухопутними, Військово-морськими та Повітряними силами під головуванням Президента республіки. Рада Національної Безпеки подає Президенту Республіки консультативні рішення, щодо формування, визначення та реалізації політики національної безпеки держави, а також свої погляди на забезпечення необхідної координації. Президент Республіки оцінює рішення Ради національної безпеки щодо заходів, які вона вважає необхідними для збереження існування і незалежності держави, цілісності та неподільності країни, миру і безпеки суспільства. Порядок денний Ради Національної Безпеки складається президентом з урахуванням пропозицій віцепрезидента та керівника генерального штабу. За відсутності президента, Рада Національної Безпеки скликається під головуванням віцепрезидента. Організація та обов'язки Генерального секретаріату Ради Національної Безпеки регулюються указом президента» [82].

Якщо за Конституції Турецької Республіки від 1982 року, у статті 119 прописувалось введення надзвичайного стану президентом республіки у випадку стихійного лиха, небезпечних епідемічних захворювань або серйозної економічної кризи, на період до шести місяців та на території одного або декількох регіонів [96]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки від 2017 року, стаття 119 була значно розширена: «Президент Республіки може вводити надзвичайний стан в одному, кількох регіонах або на всій території країни на термін до шести місяців у разі війни, надзвичайної ситуації, що вимагає війни, мобілізації, повстання, сильного і фактичного замаху на батьківщину, республіку, масові акти насильства внутрішнього або зовнішнього походження, які загрожують неподільності країни і нації, поява масових актів насильства, з метою руйнування конституційного ладу або основних прав і свобод, тяжке порушення громадського порядку через акти насильства та виникнення стихійного лиха, небезпечної епідемічної хвороби або серйозної економічної кризи. Рішення про впровадження надзвичайного стану публікується в день видання в Офіційному Віснику і в той же день подається на затвердження до Великих Національних Зборів Туреччини. Якщо Великі національні збори Туреччини знаходяться на перерві, вони повинні бути негайно скликані. Великі національні збори Туреччини можуть, вважаючи доцільним, зменшити, продовжити термін надзвичайного стану, чи скасувати його. Великі Національні Збори Туреччини можуть продовжити термін надзвичайного стану максимум на чотири місяці за запитом президента. Якщо діє військовий стан обмеження щодо чотирьох місяців не застосовується. Фінансові, матеріальні та трудові зобов'язання, які покладаються на громадян у випадку оголошення надзвичайного стану, та порядок обмеження або тимчасового призупинення основних прав і свобод відповідно до принципів статті 15, регулюють які положення будуть застосовані та порядок здійснення процедур відповідно до закону. Під час

надзвичайного стану Президент Республіки може видавати президентські декрети щодо питань, необхідних у цих умовах, без обмежень, зазначених у другому реченні частини сімнадцятої статті 104. Ці декрети мають силу закону та публікується в Офіційному Віснику та в той же день мають бути представлені Великим Національним Зборам Туреччини для затвердження. За винятком ситуацій, коли Великі Національні Збори Туреччини не можуть зібратися через війну та форс-мажорні обставини; президентські декрети, видані під час надзвичайного стану, обговорюються та ухвалюються у Великих Національних Зборах Туреччини протягом трьох місяців. В іншому випадку декрет Президента, виданий в умовах надзвичайного стану, втрачає чинність» [82].

У статті 124 «Підзаконні акти» зазначалось, що: «Прем'єр-міністр, міністерства та державні організації можуть видавати підзаконні акти з метою забезпечення виконання законів і нормативних актів, які знаходяться у їх компетенції, якщо вони не суперечать цим законам і підзаконним актам» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки від 2017 року, саме президентові від прем'єр-міністра передавалось право видання підзаконних актів, та залишалось у міністерств та державних організацій з метою забезпечення виконання законів та президентських декретів, що є у їх компетенції протягом того часу доки вони не суперечать закону та президентським декретам [82].

У статті 131 (2) (Зі змінами від 7 травня 2004 р.; Закон № 5170) Конституції Турецької Республіки, від 1982 року, було зазначено, що: «Президент призначає до Ради Вищих Навчальних Закладів осіб за рекомендацією уряду та університетів відповідно до кваліфікаційних вимог, та процедур регламентованих законом [101]. У Конституції Турецької Республіки від 2017 року, статті 131 зазначено, що: «Президент призначає осіб лише з кандидатів від університетів відповідно до регламентованих процедур та вимог» [82].

У статті 146 Конституції Турецької Республіки від 2017 року, – кількість членів Конституційного Суду була зменшена з сімнадцяти до п'ятнадцяти осіб [96].

У статті 150, Конституції Турецької Республіки від 1982 року, зазначалось: «Президент Республіки, парламентські групи керівної партії або головної опозиційної партії, які мають не менше однієї п'ятої від загальної кількості всіх членів Великих Національних Зборів Туреччини, мають право подати заяву про анулювання безпосередньо до Конституційного суду, на підставі твердження про неконституційність, за формою та змістом, декретів, що мають силу закону, Регламенту Великих Національних Зборів Туреччини або окремих їх статей чи положень. Якщо керівною є більше однієї політичної партії, право, подати позов про анулювання, має партія з найбільшою кількістю депутатів» [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки від 2017 року: «Президент Республіки, групи двох політичних партій, які мають найбільшу кількість членів у Великих Національних Зборах Туреччини та щонайменше одну п'яту від загальної кількості всіх членів, мають право подати заяву про анулювання безпосередньо до Конституційного суду на підставі твердження про неконституційність, за формою та змістом, законів, президентських декретів, Регламенту Великих Національних Зборів Туреччини або окремих їх статей чи положень» [82].

У статті 151, Конституції Турецької Республіки від 1982 року, зазначалось, що: «Право звернення про анулювання безпосередньо до Конституційного Суду втрачає силу через шістдесят днів з дня опублікування в «Офіційному віснику» оскаржуваного закону, декрету, що має силу закону чи правил процедури [101]. Відповідно, до Конституції Турецької Республіки від 2017 року, до цього переліку було додано право оскаржувати президентські декрети замінивши означення про декрети, які мають силу закону». Ця заміна і стосується статей 152, 153 [96].

Ряд змін внесено в III «Вища Рада Суддів та прокурорів» статтю 159 (зі змінами від 12 вересня 2010 р.; Закон № 5982). У Конституції Турецької Республіки від 1982 року, в статі було зазначено: «Вища Рада Суддів та Прокурорів створюється і здійснює свої функції відповідно до принципів незалежності судів і безпеки перебування на посаді суддів. Вища Рада Суддів та Прокурорів складається з двадцяти двох постійних членів і дванадцяти заступників; має складатися з трьох палат. Головою Ради є Міністр юстиції. Заступник міністра юстиції є членом Ради за призначенням. Терміном на чотири роки чотири постійні члени Ради, критерії яких визначені законом, призначаються Президентом Республіки з-поміж викладачів у галузі права та юристів; три постійних і три заступники призначає Генеральна Асамблея Вищого Апеляційного Суду з-поміж членів Вищого Апеляційного Суду; двоє постійних членів та два заступники призначаються Генеральною асамблеєю Державної ради з-поміж членів Державної ради; один постійний член і один його заступник призначаються Генеральною асамблеєю Академії юстиції Туреччини з-поміж її членів; сім постійних і чотири заступники обираються цивільними суддями та прокурорами з числа суддів першої категорії, які не втратили необхідну для призначення кваліфікацію; трьох постійних і двох заступників обирають адміністративні судді та прокурори з-поміж суддів першої категорії які не втратили необхідної кваліфікації для призначення судді першої категорії. Вони можуть бути переобрані після закінчення терміну повноважень. Вибори членів Ради проводяться протягом шістдесяти днів до закінчення терміну повноважень. У разі появи вакантних посад членів Ради, призначених Президентом Республіки до закінчення терміну повноважень, нові члени призначаються протягом шістдесяти днів після вакансії. У разі вакансії інших членів термін повноважень, що залишився, здійснює його заступник. На виборах, коли кожен член голосує за членів, які будуть обрані до Вищої Ради генеральною

асамблеєю Вищого Апеляційного Суду, Державної ради та Академії юстиції Туреччини, коли кожен суддя та прокурор голосують за членів, які обираються до Вищої ради з-поміж суддів першої категорії та прокурорів цивільних та адміністративних судів; кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів, обираються відповідно на посади постійних діючих членів та заступників. Ці вибори проводяться один раз на каденцію таємним голосуванням [101]. Відповідно до змін 2017 року, у частині третій «Основні органи республіки», главі третій «Судова влада», III «Рада Суддів та Прокурорів» містить зміни щодо чисельності органу, процедури призначення на посади: «Рада Суддів та Прокурорів складається з тринадцяти членів; має складатися з двох палат. Головою Ради є Міністр юстиції. Заступник міністра юстиції є членом Ради за призначенням. Президентом Республіки обираються три члени Ради з-поміж суддів і прокурорів, які є судьями першої категорії і не втратили кваліфікації, необхідної для призначення на посаду, у сфері юстиції та одного члена з-поміж адміністративних суддів та прокурори, які є судьями першої категорії і не втратили кваліфікації, необхідної для призначення судді першої категорії; Великими Національними Зборами Туреччини три члени обираються з-поміж членів Касаційного суду, один член обирається з-поміж членів Державної ради і три члени, кваліфікація яких визначена законом, з-поміж науковців у галузі права та юристів. Серед членів, обраних з множини академічних членів та юристів, хоча б один має бути вченим, а один – юристом. Заявки на членство, які будуть обрані Великими національними зборами Туреччини, подаються в канцелярію спікера асамблеї. Канцелярія спікера передає заяви до Об'єднаного комітету, до складу якого входять члени Комітету Юстиції та Конституційного Комітету. [Спільний] Комітет обирає трьох кандидатів на кожну посаду більшістю у дві третини від загальної кількості членів. Якщо процедура обрання кандидатів не може бути завершена в першому турі, у другому турі

необхідна більшість у три п'яті від загальної кількості членів. Якщо кандидати не обрані й в цьому турі, процедура обрання кандидатів завершується шляхом обрання кандидата за жеребкуванням для кожного членства з двох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів. Великі Національні Збори Туреччини проводять таємне голосування за кандидатів, визначених комітетом. У першому турі потрібна більшість у дві третини від загальної кількості членів; у разі неможливості завершення виборів у цьому турі, у другому турі потрібна більшість у три п'яті від загальної кількості депутатів. Якщо депутат також не обраний у другому турі, вибори завершуються вибором кандидата шляхом жеребкування серед двох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів. Члени обираються або призначаються на чотири роки. Вони можуть бути переобрані після закінчення терміну повноважень. Вибори або відбір членів Ради проводиться протягом тридцяти днів до закінчення терміну повноважень членів. У разі наявності вакансій для членів, обраних до Ради раніше закінчення терміну повноважень, нові члени призначаються протягом тридцяти днів після появи вакансії. Нагляд за виконанням суддями та прокурорами своїх обов'язків відповідно до законів та інших законодавчих актів (адміністративні циркуляри, у випадку суддів); розслідування щодо того: чи вчинили вони правопорушення у зв'язку з виконанням або під час виконання своїх обов'язків; чи відповідають їхня поведінка та поведінка вимогам щодо їх статусу та обов'язків, а також, якщо необхідно, розслідування та дослідження щодо них проводяться інспекторами Ради за поданням відповідних палат та з дозволу голови Ради Суддів та Прокурорів» [82].

У частині четвертій «Фінансові та економічні положення» також були внесені зміни до статей: 161, 166, 167.

У статті 161 Конституції Турецької Республіки від 1982 року, зазначалось, що: «Усі витрати держави та державних корпорацій, крім

державних господарських підприємств, визначаються річними бюджетами. Початок фінансового року та підготовка, виконання та контроль бюджету центрального уряду визначаються законом. Відповідно, закон може передбачати спеціальні періоди та процедури для інвестицій, пов'язаних із планами розвитку, або для бізнесу та послуг, які триватимуть більше одного року. Жодні положення, крім тих, що стосуються бюджету, не можуть бути включені до Закону про бюджет [101]. Відповідно до Конституції Турецької Республіки від 2017 року, А «Бюджет та підсумкові рахунки» статті 161, було значно розширено текст статті: «Витрати держави та державних корпорацій, крім державних господарських підприємств, визначаються річними бюджетами. Початок фінансового року та підготовка, виконання та контроль за виконанням бюджету центрального уряду, а також спеціальні періоди та процедури для інвестицій або для бізнесу та послуг, які триватимуть більше одного року, визначаються законом. Жодні положення, крім тих, що стосуються бюджету, не можуть бути включені до Закону про бюджет. Президент подає законопроект про бюджет центрального уряду Великим Національним зборам Туреччини принаймні за сімдесят п'ять днів до початку фінансового року. Бюджетний законопроект розглядає Бюджетний Комітет. Після цього законопроект про бюджет, прийнятий Бюджетним Комітетом протягом п'ятдесяти п'яти днів, обговорюється і затверджується на пленарному засіданні до початку фінансового року. Якщо неможливо своєчасно ввести в дію закон про бюджет – приймається тимчасовий бюджет. Якщо тимчасовий бюджет не може бути прийнятий, застосовується бюджет попереднього року, збільшений на ставку переоцінки. Члени Великих Національних Зборів Туреччини під час пленарного засідання висловлюють свої думки щодо бюджетів державних адміністрацій під час обговорення кожного бюджету; вони не мають права вносити пропозиції, що тягнуть за собою збільшення видатків або зменшення доходів. На пленарному засіданні бюджети державних

адміністрацій та пропозиції про внесення змін зачитуються та голосуються без обговорення. У асигнуваннях, наданих бюджетом центрального уряду, вказується ліміт дозволених видатків. У бюджет не включаються положення про те, що ліміт видатків може бути перевищений указом Президента. У пропозиціях про внесення змін, що тягнуть за собою збільшення асигнувань до бюджету поточного фінансового року, а також у законопроектах, що спричиняють фінансове навантаження на бюджети поточного або наступного фінансового року, зазначаються фінансові ресурси для виконання заявлених видатків. Законопроекти про остаточні рахунки центрального уряду подаються Великим Національним Зборам Туреччини Президентом Республіки не пізніше шести місяців після закінчення відповідного фінансового року. Рахункова палата подає свою заяву про загальну відповідність парламенту протягом сімдесяти п'яти днів з моменту подання остаточного рахунку, до якого вона відноситься. Подання остаточних рахунків та заяви про загальну відповідність Великому національному зібранню Туреччини не перешкоджає аудиту та розгляду звітів за відповідний фінансовий рік, які не були укладені Рахунковою палатою, і не означає що щодо цих рахунків прийнято остаточне рішення. Законопроекти про підсумкові рахунки обговорюються та вирішуються разом із законопроектом про бюджет на новий фінансовий рік» [82].

У статті 166 (Абзац додано 12 вересня 2010 р.; Закон № 5982), Конституції Турецької Республіки від 1982 року, зазначалось, що: «Економічна і соціальна рада створюється для надання уряду консультативних висновків при формуванні економічної та соціальної політики. Створення та функціонування Економічної та Соціальної Ради визначаються законом [101]. Відповідно до змін, уряд було замінено на главу держави: «Економічна і соціальна рада створюється для надання Президенту Республіки консультативних висновків при формуванні

економічної та соціальної політики. Створення та функціонування Економічної та Соціальної Ради визначаються законом» [82].

У статті 167 Конституції Турецької Республіки від 1982 року зазначалось: «Держава вживає заходів для забезпечення та сприяння надійному і впорядкованому функціонуванню ринків грошей, кредиту, капіталу, товарів і послуг; і запобігати утворенню монополій і картелів на ринках, що виникли на практиці або за домовленістю. З метою регулювання зовнішньої торгівлі на користь економіки країни уряд може бути уповноважений законом запровадити додаткові фінансові збори на імпорту, експорт та інші зовнішньоекономічні операції, крім податків та подібних зборів, або підняти їх [101]. Відповідно Конституції Турецької Республіки від 2017 року, у статті було змінено, що: «Повноваження запровадити додаткові фінансові збори на імпорту, експорт та інші зовнішньоекономічні операції, крім податків та подібних зборів, або підняти їх, з метою регулювання зовнішньої торгівлі на благо економіки країни належить президентові» [82].

Беручи до уваги вище перелічені зміни, Туреччина отримала президента, що сконцентрував у своїх руках досить вагомі повноваження – призначення на посади міністрів та заступників, їх звільнення та розпуск парламенту, призначення інших високопосадовців у державній системі, формування бюджету, видання декретів, що не піддаються парламентському контролю, повноваження щодо оголошення надзвичайного стану, у зв'язку з чим можуть обмежуватися основні права та особисті свободи, причому невідповідність таких обмежень конституції позбавлена можливості оскарження в конституційному суді, відповідальність за національну безпеку та збройні сили. Де-факто, президент має імунітет щодо контролю з боку судових органів, та де-юре, імунітет щодо парламентського контролю [96].

Зважаючи на те, що президент тепер зберігає зв'язок зі своєю політичною партією, яка тримає важливі позиції на політичній арені тривалий час, у глави держави є усі можливості керувати парламентом та контролювати усі процеси. Одним із засобів контролю тут виступає можливість оголошення президентом повторних виборів до парламенту.

Саме розширене право вето, яке унеможлиблює прийняття будь-яких законів усупереч волі президента, враховуючи домінування владної партії та надання президентові законодавчих повноважень – нівелюють важливість роботи законодавчого органу. Навіть у питанні бюджету парламент здійснює формальний контроль.

Судові органи також підпадають під ручний контроль президента. Відбір та призначення значної частини членів Конституційного Суду ускладнюють незалежне від глави держави здійснення своїх повноважень. Формування Ради Суддів та Прокурорів, також входить до повноважень президента і є можливим завдяки парламентській більшості, не залишаючи можливості самопредставлення суддів через прямі вибори. Ми отримуємо ситуацію, коли об'єктивно незалежне функціонування судових органів від виконавчої влади унеможлиблюється.

Враховуючи повноваження якими був наділений президент відповідно до Конституції Турецької Республіки від 1982 року, політична система Туреччини отримала майже всесильного президента, що уособлює в собі: главу уряду, главу держави, главу керівної партії. Об'єм законодавчих повноважень та формування судової гілки влади, які зосереджені у президента ставлять під сумнів наявність розподілу повноважень між різними гілками влади та функціонування механізму стримування та противаг.

Розділ 3: Реджеп Тайїп Ердоган

Сьогодні для Турецької Республіки Реджеп Тайїп Ердоган є політиком, що перебуває при владі близько 20 років – з 2003 року до 2014 року, він обіймав посаду прем'єр-міністра Туреччини, а з 2014 року, й до сьогодні обіймає посаду глави держави. За час майже 20 років відбулось ряд змін, що торкнулись економіки, соціальної сфери, а найбільше політичної – було внесено ряд правок до конституції, оскільки країну, з часів приходу до влади владної Партії Справедливості та Розвитку, намагались реформувати під рамки вимог для країн членів Європейського Союзу. Останніми важливими змінами політичного життя стала цілковита зміна системи правління. Визначальну роль у всіх процесах відгравав та продовжує відігравати Реджеп Ердоган, оскільки його повноваження з часом лише посилились. Проте його підтримка серед населення знижується. Ставлення до нього серед населення, відповідно до Дослідницької служби Конгресу, є доволі розділеним – біля половини населення Туреччини підтримує його політику, а інша половина є проти [57]. Ще одну характеристику сприйняття Ердогана як політика подають у розташованій у США Кабельній мережі новин: «Прихильники вважають, що він покращив економічну ситуацію в Туреччині та провів економічну реформу. Супротивники говорять про корупцію, надмірність та автократію. Крім того, політик піддається значній критиці через те, що не захищає права жінок та права людини, обмежує свободу слова та намагається обмежити світську сутність Туреччини» [56].

3.1. Шлях Р.Т. Ердогана як політика

В старшій школі Реджеп Тайїп Ердоган відзначився як блискавичний оратор, чий погляд був спрямований на підтримку політичного ісламу. В певний час грав за професійну футбольну команду та навчався в Університеті Мармара на бізнес факультеті [78]. Згодом став бізнес-консультантом на одній з керівних посад. Знайомство Ердогана з

Наджметтином Ербаканом відіграло значну роль для подальшої політичної кар'єри. Ердоган починає брати активну участь у діяльності партій під керівництвом Ербакана.

У 1994 році зайняв пост мера Стамбула від Партії Благоденства. Те що Ердоган був ісламістом, що зайняв таку важливу посаду викликало занепокоєння у секуляристських владних кругах. Проте політик проявив компетентність та обачність у своєму управлінні. Він поступився вимогам протестуючих, що виступали проти будівництва мечеті на центральній площі міста, але заборонив продаж алкогольних напоїв у міських кафе [41]. Проте у 1998 році його було засуджено за розпалювання ненависті на релігійному ґрунті. 12 грудня 1998 року у своєму зверненні до народу в Сіірті, він прочитав вірш у якому мечеті прирівнювались до бараків, мінарети зі штиками, а вірянів з армією [78]. Цей вірш був із книги рекомендованої Національним міністерством освіта та опублікований державним відомством. З цим засудженням і завершилась каденція Ердогана на посту мера Стамбула. Після чотирьох місяців ув'язнення, його було звільнено з в'язниці й він знову з'являється на політичній арені [78].

Зважаючи на те, що у 2001 році Партія Добродіяння Ербакана була заборонена, Реджеп Тайїп формує нову Партію Справедливості та Розвитку [28]. Коли партія виграла вибори у 2002 році, він зіштовхується з заборною парламентської діяльності, а посади прем'єр-міністра тим більше. Тому в грудні 2002 року конституційною поправкою було фактично анульовано дискваліфікацію Ердогана. А вже 9 березня 2003 року він виграв на додаткових виборах, а декілька днів згодом, на прохання тодішнього президента Ахмета Неджрета Сезера, було сформовано уряд [78]. Каденція Ердогана на посту прем'єр-міністра почалась з 14 березня 2003 року.

Реджеп Тайїп Ердоган, як прем'єр-міністр Туреччини починає впроваджувати свій вектор політики на вестернізацію: з робочими візитами відвідав Сполучені Штати Америки та країни Європи, щоб розвіяти міфи

про його погляди проти вестернізації та наблизити Туреччину до членства у Європейському Союзі. У жовтні 2003 року, зважаючи на те, що попередня влада відмовилась від розміщення американських військ в Туреччині під час війни в Ірані, Ердоган отримав дозвіл надіслати свої війська з миротворчою місією до Іраку. Далі, у 2004 році, Реджеп Тайїп розв'язати питання Кіпру, який був розділений, за результатом громадянської війни у 1974 році, на турецький та грецький сектори. Реалізуючи план Організації Об'єднаних Націй по возз'єднанню острова, у квітні 2004 року турки-кіпріоти погодились на референдум, але грецька сторона – виступила проти [78]. Напруження, що наростало між секуляристськими партіями та керівною партією знайшла своє відбиток у 2007 році, коли в парламенті опозиція бойкотувала спробу обрати кандидата Партії Справедливості та Розвитку з ісламістськими коріннями на пост президента країни. Після невдалої спроби висунення кандидата на пост глави держави, Ердоган закликав до дострокових парламентських виборах, на який його партія отримала визначальну перемогу [78].

Нова хвиля критики накрила керівну партію у 2008 році, коли було прийнято поправку відповідно до якої було знято заборону на носіння хіджабів, як релігійного атрибута, в університетах. Партію звинувачували у нарощуванні загрози для турецького світського порядку. Конституційний суд проголосував за розгляд справи, у якій йшлося про розформування правлячої партії та заборону подальшої політичної діяльності для Ердогана та десятка інших членів партії протягом п'яти наступних років. Подальша діяльність партії продовжилась без перешкод, оскільки, у липні 2008 року суд виніс категоричне рішення проти розформування партії лише обмеживши її державне фінансування [78]. Наступним кроком політичних змін став конституційний референдум 2010 року, за яким було прийнято ряд конституційних правок, які відстоював Ердоган. Були вжиті заходи щодо

посилення підзвітності армії перед громадянськими судами та розширені повноваження законодавчого органу щодо призначення суддів [78].

Під час своєї передвиборчої кампанії щодо парламентських виборів 2011 року, Реджеп Тайїп обіцяв замінити конституцію Туреччини на нову, де було б укріплено демократичні свободи [78]. Отримавши свій третій термін на посту прем'єр-міністра Туреччини в червні 2011 року, Ердоган та його партія, що мала великий відрив на парламентських виборах, зіштовхуються з ситуацією, коли вони не отримують більшості у дві треті голосів, які були необхідні для одностороннього написання нової конституції [78].

Наступна хвиля суспільного невдоволення щодо політики Ердогана була у 2013 році. Після розгону поліцією Стамбула демонстрації проти забудови парку, ще більше людей вийшло на вулиці через зростання елементів авторитаризму в політичних діях тодішнього прем'єр-міністра разом з провладною партією [41].

Зіштовхнувшись з тим, що правилами Партії Справедливості та Розвитку було заборонено балотуватися четвертий раз на посаду прем'єр-міністра одній і тій же особі, що перебувала раніше, Ердоган балотувався на, на той час, переважно церемоніальну роль президента. На дванадцятих виборах президента республіки, що відбулися 10 серпня 2014 року, відповідно до змін конституції 2007 року, президент вперше обирався на всезагальних виборах, а не парламентом [78]. Тоді на виборах три кандидати здобули вагому прихильність голосів, проте розрив між першим місцем і другим був у майже 5 мільйонів голосів (Таблиця 2). Ердоган отримав блискавичну перемогу у 21000871 голоса та здобув 51,78 відсотка усіх голосів. А 28 серпня 2014 року відбулась інавгурація Реджепа Таїпа Ердогана як президента [78]. Щоб не залишатись на посаді з переважно церемоніальними повноваженнями, новообраний глава держави починає

активні дії – заклик до нової конституції. Політики розуміли, що він захоче значно розширити свої повноваження.

Таблиця 2. Результати президентських виборів 2014 року

Кандидат	кількість голосів виборців	%
Р. Ердоган	21 000 871	51,79
Е. Інсаноглу	15 558 058	38,44
С. Демірташ	3 958 103	9,76

Через те, що в червні 2015 року, його партія не отримує парламентської більшості, вперше за свою історію, це стало певним ударом по його планах. Не сформувавши коаліцію, було прийнято рішення про проведення перевиборів до парламенту і тоді в листопаді 2015 року, Партія Справедливості та Розвитку впевнено отримує парламентську більшість [66, 67].

Влітку 2016 року, президент зіштовхнувся зі спробою державного перевороту. В ніч на 15 липня 2016 року, невелика кількість військових зайняла вулиці Анкари та Стамбулу захопивши об'єкти включаючи телевізійні станції та мости. Змовники перевороту звинуватили правління та главу держави у підриві демократії та завданні шкоди верховенству закону в державі [94]. Ердоган мобілізував своїх прихильників й переворот було придушено. Наслідки цієї ночі стали певною мірою визначальними для подальшого політичного життя Туреччини та стали причиною подальших чисток у державних структурах. За даними організації Freedom House близько 150 тисяч людей втратили свої робочі місця, позаяк були певною мірою, міри причетні до перевороту.

Наступний важливий крок прийнятий Ердоганом став референдум 2017 року, коли було винесено питання зміни системи правління. Прийняті зміни мали набрати чинності після наступного виборчого циклу, який був

запланований на листопад 2019 року. Проте були призначені дострокові вибори, і 24 червня 2018 року на президентських виборах Ердоган отримує більшість голосів, що склала 52,59 відсотка голосів виборців (Таблиця 3) [69]. Після інавгурації 9 липня він прийняв розширені повноваження, які прописувались за змінами 2017 року [96].

Таблиця 3. Результати президентських виборів 2018 року

Кандидат	Кількість голосів виборців	%
Р. Ердоган	26 325 188	52,59
М. Інсе	15 336 861	30,64
С. Демірташ	4 205 243	8,4
М. Акшенер	3 649 253	7,29

3.1.1. Електоральний спектр Реджепа Тайіпа Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку як взаємозалежні фактори

Підтримка Реджепа Тайіпа обумовлена і підтримкою самої Партії Справедливості та Розвитку. На початок свого створення партія до свого електорального базису залучила селян, що у середньому становлять близько 30 % населення Туреччини; заможні анатолійські підприємці – що характеризувались модерним підходом до прибуткового бізнесу та вірних своїм релігійним переконанням та традиціям [19]. Ще однією причиною, на початку існування правлячої партії, віддати голос стало питання Європейського Союзу. У Німеччині проживає турецька діаспора, що становить близько 2-х мільйонів людей. Відповідно обираючи партію яка виступає за вступ до ЄС, це означало отримання права подорожувати Європою і мати можливість на краще працевлаштування. Ще одна частина електорату – це бізнес. Тут питання знову стосується ЄС. Для бізнесу різних рівнів це було пріоритетним оскільки сприяло б доступу до глибших ринків

капіталу, нижчих відсоткових ставок та стабільну макроекономічну ситуацію [47]. Перших 10 років при владі приносили свої плоди та виправдовували надію виборців.

Як вже було сказано підтримка Реджепа Тайіпа складається більшою мірою з консервативних, сільських, робітничих верств населення нижчого середнього класу. За результатами президентських виборів 2018 року, за Реджепа Ердогана голосувати на території Анатолії, що становить майже всю частину Малої Азії. Винятки становили північно-східна та північно-західна територія, що має вихід до моря та південно-східна територія, оскільки там мають підтримку Хороша Партія та Демократична партія народів. Відповідно у таких містах як: Едірне, Киркларелі, Текірда, Чанаккале, Ізмір, Айдин, Мула та Тунджелі переміг кандидат від Хорошої Партії - Мухаррем Інсе. У таких містах як Діярбакир, Муш, Мардін, Сіірт, Батман, Ширнак, Хаккарі, Ван, Агри, Ігдир переміг кандидат від прокурдської партії – Селлахаттин Демірташ.

Ситуація за результатами голосів дуже схожа і на парламентських виборах. Розглядаючи карту Туреччини з результатами голосування, можна сказати, що правляча партія від виборів до виборів, та і сам Реджеп Тайіп мають підтримку в одних тим самих містах – центральних регіонах Туреччини. У найбільших провінціях підтримку на президентських виборах Ердоган не отримав лише в Ізмірі, оскільки і його партія, яка отримала в Ізмірі 28,7% голосів, а Народно-республіканська партія отримала 41,3% голосів (Таблиця 4) [65].

Зважаючи на те, що велика турецька діаспора проживає за кордоном, їхню підтримку на виборах Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку пояснюють їх походженням. Оскільки електоральний базис правлячої сили це вихідці з Анатолії, так само більшість діаспори за кордоном мають те саме коріння. В діяльності партії Партія Справедливості та Розвитку докладає багато зусиль, щоб підтримати зв'язок з діаспорами за межами

Туреччини [47]. Також, дослідники, розглядаючи феномен Ердогана та прихильність серед населення говорять про культ особистості. Ердоган, певною мірою, має природні дані які позиціонують його як сильного лідера – тут мова йде про статуру та риси обличчя [19]. Попри те, що він автократизує владу, значна частина його прихильників сприймають це як ознаку сили. Зважаючи на частину електорату які є віруючими людьми, у Реджепа Тайїпа також постає образ набожної людини [47].

Таблиця 4. Результати президентських виборів у найбільших провінціях Туреччини

	Р. Ердоган	М. Інсе	С. Демірташ	М. Акшенер
Анкара	51,50%	36,20%	2,10%	9%
Стамбул	50%	36,90%	7,20%	4,80%
Ізмір	32,90%	54%	6%	6,30%
Бурса	55,50%	31,50%	3,50%	8,20%
Анталія	42,80%	38,80%	4,10%	13,50%
Адана	44,10%	35,80%	9,30%	9,80%

3.2. Реджеп Тайїп Ердоган та Фетхулла Гюлен

Спочатку Реджеп Тайїп Ердоган та Фетхулла Гюлен були близькими, спорідненими душами, об'єднаними спільною метою – захоплення влади в Туреччині та створення держави за засадами Кемаля Ататюрка. Коли держава та релігія були суворо розділені – вони виступили з новими поглядами [94].

Ф. Гюлен походив з Анатолії, де освіта для населення була значно обмежена, а роль релігії нівелюється. Батько Гюлена перебував на службі сільським імамом та керував провінціальним регіоном. Гюлен створив рух, що отримав назву Хізмет, або «Служба», який сьогодні керує декількома сотнями шкіл по всьому світові. Хізмет характеризується авторитарною

структурою, а більшість його членів живуть переважно ізольовано. Колишні члени цього руху характеризують його як секту. Послідовники цього руху колись володіли забороненою газетою Zaman, банком Asya, та декількома страховими компаніями [94].

Ердоган та Гюлен об'єднались щодо опозиції секуляризму Ататюрка, який захищала турецька армія, і вони зіштовхнулись з доволі вузькими рамками дозволеного в Туреччині. У кінці 90-х років, Гюлен переїхав до США, звідки він продовжував свою діяльність. На виборах 2002 року, він висловив свою підтримку Партії Справедливості та Розвитку під керівництвом Ердогана. Відповідно, частина прихильників руху Гюлена віддали свої голоси для, на той час, невідомої партії, та партія отримала перемогу [94]. З приходом до влади Ердогана та його партії, як знак висловлення подяки самому Фетхуллі Гюлену, на посади в адміністраціях та державних структурах були призначені люди близькі до Гюлена, а певні особи отримали місця в парламенті як члени Партії Справедливості та Розвитку. Фактично Гюлен став партнером по коаліції, але юридично він не був зазначений. Він отримав владу будучи віддалено і безпосередньо маючи на місцях своїх людей.

Погіршення стосунків між партнерами відбулось у 2011 році, після переобрання Реджепа Ердогана на посаду. Послідовники руху Гюлена злили в мережу подробиці таємних перемовин з забороненою Робітничою Партією Курдистану з ціллю зірвати перемовини. Як реакція на ці дії, у 2013 році, Ердоган висловив бажання закрити усі школи Гюлена. Оскільки велика частина федеральних прокурорів були ставлениками та вірними людьми Гюлена – вони відкривають кримінальні провадження пов'язані з корупцією щодо високопосадовців від Партії Справедливості та Розвитку, декількох міністрів та самого сина Ердогана – Білала [94]. У звинуваченнях йшлося про дозвіл на контрабандний вивіз нафти, природного газу та грошей з Тегерану через Туреччину не дивлячись на міжнародне ембарго

Ірану, отримавши замість мільйони доларів. До доказів були додані записи телефонних розмов, включаючи Ердогана зі своїм сином [94]. Ця скандальна ситуація підірвала владу Ердогана та поставила під питання його подальше перебування при владі. Проте тодішній прем'єр-міністр, відкидав усі звинувачення висунуті в його сторону та розпорядився звільнити усіх міністрів, що фігурували у цих справах, а разом з цими звільненнями наступили звільнення сотень поліціант та державних прокурорів, що, на його думку були прихильниками Гюлена. Відповідно Ердоган починає відштовхувати від влади прихильників секуляризму Ататюрка в армії. А саме на початку 2016 року він відсторонив керівника Кемалістського інституту, Ояк концерну, який управляє військовими пенсіями з 1961 року. Протягом 50 років Ояк був символом влади та автономії турецької армії [94].

3.3. Еволюція політичних поглядів

Коли Ердоган прийшов до влади у 2003 році, суспільство сприймало його як реформатора та бачили у ньому надію на побудову та зміцнення демократичних інститутів Туреччини. Відповідно початок шляху Партії Справедливості та Розвитку на чолі з Р. Ердоганом ознаменувався виконанням обіцянок – були здійснені реформи, що покращили доступ до послуг охорони здоров'я, зменшення на десятиліття безробіття в країні та приріст економіки, формування середнього класу з більшої частини населення, розширення прав та свобод для громадян та етнічних меншин.

Певний час популярність політика Реджепа Ердогана як в середині країни, так і зарубіжжям зростала. Його електоральний базис складався більшою мірою з консервативних, сільських, робітничих верств населення нижчого середнього класу. Не дивлячись на певні недоліки, США та Європейський Союз сприймали правління Ердогана як модель мусульманської ліберальної демократії та розглядали Туреччину придатну для членства в ЄС. Авторитарні тенденції стали проявлятися у політиці

приблизно у 2008 році – справа «Ергенекона», підозріле розслідування таємними органами влади Туреччини, коли 140 осіб отримали звинувачення у змові проти демократично обраної влади. Розглядаючи цю ситуацію, говорять про те, що Ердоган з допомогою священника Фетхулли Гюлена, лідера руху Гюлена та, на той час, союзника, який мав послідовників серед працівників поліції, у засобах масової інформації та судових органах, які допомогли зібрати докази щодо змови проти демократичних опонентів владної еліти.

У 2013 році, за Ердоганом були помічені більш жорсткі засоби підтримання його влади. У той час відбувались протести Гезі, коли близько мільйона людей вийшли на вулиці Стамбула та інших міст з протестами проти правлячих сил.

У 2016 році після невдалої спроби державного перевороту подовжений військовий стан став інструментом, щоб унеможливити опонентів завдати можливої загрози. Тоді почалась кампанія відплати своїм колишнім союзникам руху Гюлена – були звільнені з посад тисячі працівників освітніх закладів, працівників правоохоронних органів які були підозрювані у співучасті у перевороті, частина з яких попала під арешт [62]. До них приєднались представники соціалістів, соціал-демократів, алевітів, лібералів, лівих, турецьких та курдських націоналістів, центристів та навіть консерваторів, чий виступи були спрямовані проти популістичної політики глави держави.

Водночас, політика глави держави почала відходити від європейського та американського векторів. У 2013 році Ердоган висловив на адресу тодішнього президента Америки Барака Обама обвинувачення щодо перевороту генерала Абдель Фаттаха ас-Сісі в Єгипті, ще більше приєднуючись до політичних ісламістських сил на Близькому Сході, особливо до Братів-мусульман [70]. Не заважаючи на те, що на початку війни у Сирії, Ердоган та В. Путін були по протилежні сторони, згодом вони

вступили у певний союз. Після подій 2016 року в Туреччині, В. Путін дозволив Туреччині переслідувати сирійсько-курдські народні підрозділи захисту (YPG), на які США покладали надії у боротьбі з Ісламською державою (ІДІЛ), а Ердоган був зобов'язаний купити систему протиракетної оборони С-400 російського виробництва [70]. Сімдесятирічна співпраця Анкари з Вашингтоном до 2020 року ввійшла в найбільш кризовий період через санкції США спровоковані оборонними домовленостями між Туреччиною та Росією.

Розділене турецьке суспільство або прихильники різних опозиційних сил знаходили свій відбиток на парламентських виборах, коли різні партії на стільки конкурували між собою, що вони ніколи разом не думали виступити як протидія владній партії. Відповідно, Партія Справедливості та Розвитку близько 15 років отримувала більшість в парламенті.

Підтримка Партії Справедливості та Розвитку разом з Партією націоналістичного руху (Milliyetçi Hareket Partisi), які виступили на останніх виборах в коаліції, знижується. Якщо на виборах 2018 року вони мали 52% голосів, то за опитуваннями рейтинг знизився до 30-40 % [70].

Один з важливих чинників, що відбився на підтримці правлячої влади – економіка. Якщо, певною мірою, популярність Ердогана раніше була пов'язана з покращенням економіки та виведенням Туреччини на певний рівень приросту ВВП, то у 2018 році економіка Туреччини характеризується рецесією, в перше з часів приходу до влади Ердогана. Рецесія спричинена діями глави держави в економічному секторі разом з американськими тарифами щодо експорту алюмінію та сталі [70]. Ліра втратила чверть своєї вартості та продовжувала падати в подальші роки. Спад економіки відбився на втраті підтримки у двох найбільших містах – Анкара та Стамбул. Поразка, яку отримала владна партія на місцевих виборах 2019 року показала, що Партія Справедливості та розвитку може поступитися опозиції. Проте реакція Реджепа Тайїпа Ердогана на

результати виборів показала, що демократичність виборів та людина яка має бути обрана – це різні речі. Було заявлено про порушення в виборчих комісіях, що призвело до перевиборів. Виборці були настільки змучені маніпуляціями влади, що якщо на перших виборах, які визнали були визнані не дійсними, відрив між Екремом Іммамоглу та кандидатом від правлячої партії був в тринадцять тисяч голосів, на наступних виборах явка виборців була вища й Іммамоглу отримав перемогу з перевагою у вісімсот тисяч голосів [70].

Додаткові кризи похитнули силу Ердогана. На адресу влади посилалась критика щодо пандемії COVID-19. Сам Реджеп Тайїп продовжував тиснути на Центральний банк через грошово-кредитну політику, навіть не зважаючи на те, що ліра знижувалась у своїй вартості. У 2021 році він почав вмішуватися в управління одного з ведучих університетів, тим самим навантажуючи академічну свободу [78]. Поведінка глави держави почала проявляти агресію на міжнародній арені – сприяння конфлікту в Нагірнокарабаському регіону в середині 2020 року, двозначний візит на північний Кіпр в червні 2021 року, та у листопаді 2021 року мав намір вислати послів ряду країн на фон дипломатичного скандалу через справу Османа Кавали. Оскільки Осман Кавала залишається під арештом не зважаючи на рішення ЄСПЛ 2019 про його негайне звільнення [73]. Одним з рішень Ердогана, що є доволі важливим для сприйняття Туреччини західними партнерами був вихід зі Стамбульської конвенції 2011 року. В березні 2021 року Ердоган в односторонньому порядку вивів Туреччину зі Стамбульської конвенції – міжнародного договору про боротьбу з гендерним насиллям. Це рішення призвело до ряду оскаржень та протестів, оскільки воно вважається кроком назад у питаннях безпеки жінок, що проживають у цій державі [87].

Дії Реджепа Ердогана, відбиваються на підтримці електорату і самої Партії Справедливості та Розвитку. Оскільки партія від виборів до виборів,

починаючи з 2002 року отримувала більшість в парламенті і могла провадити свою політику без необхідності формування коаліції з іншими партіями, 2018 рік, а саме вибори до парламенту стали переломними. Партія була вимушена сформувати коаліцією з іншою партією – Партією Націоналістичного Руху. Партія Націоналістичного Руху є доволі близька до правлячої партії за своїм ідеологічним спрямуванням, що і сприяло формуванню коаліції [41]. Еволюція підтримки правлячої партії починаючи з 2002 року до останніх виборів 2018 року (Таблиця 5) зазнає зменшення підтримки, що виступає зображенням прийняття правлячої політики серед громадян Туреччини.

Таблиця 5. Результати парламентських виборів з 2002 року до 2018 року до Великих Національних Зборів Туреччини [60].

Назва партії, яка пройшла до парламенту	Рік					
	2002	2007	2011	2015 (Червень)	2015 (Листопад)	2018
Партія Справедливості та Розвитку	34,42% (363)	46,58 % (341)	49,83 % (327)	40,87% (258)	49,50% (317)	42,56% (295)
Народно- республіканська партія	19,42% (178)	20,88 % (112)	25,98 % (135)	24,95% (132)	25,32% (134)	22,65% (146)
Партія націоналістичного руху	-	14,27 % (71)	13,01 % (53)	16,29% (27)	11,90% (40)	11,10% (49)
Демократична Партія народів	-	-	-	13,12% (51)	10,76% (59)	11,70% (67)
Хороша партія						9,96%

3.4. Складові опозиції Раджепа Тайіпа Ердогана та Партії Справедливості та Розвитку

Зважаючи на результати парламентських виборів починаючи з 2002 року, до парламенту проходили інші крім правлячої Партії Справедливості та Розвитку партії. Партія, яка була заснована в той час, коли з'явилась Турецька Республіка – це Народно-республіканська Партія. Партія націоналістичного руху, зважаючи на певні конфлікти всередині, сприяла появі на політичній арені іншої Хорошої Партії, що за результатами останніх парламентських виборів пройшла до парламенту.

Найбільша опозиційна партія – саме так у політичному житті проявляє себе Народно-республіканська Партія. Лівоцентристська партія відстоювала ідеологію свого засновника, ще можна зустріти термін «Кемалізм», який поєднував в собі націоналізм, секуляризм, етатизм. Останнім часом партія характеризується як соціал-демократична, а її виборці, в загальному, освічені, світськи налаштовані громадяни. За територіальним критерієм, партія популярна серед жителів Фракії та західної Анатолії та серед релігійної меншості алевітів, члени якого вбачають у партії захист від ісламізму [41]. Чинним лідером Народно-республіканської партії з 2010 року є Кемаль Киличдароглу.

На всезагальних виборах у 2018 році партія набрала 23% голосів виборців. Тоді партія головувала в коаліції зі знову сформованою Хорошою Партією İyi Parti та Партією Щастя Saadet Partisi. На президентських виборах 2018 року, кандидат від партії Мухаррем Інсе зайняв друге місце поступившись Ердогану та набравши 31% голосів виборців [62]. Першість чекала партію на місцевих виборах 2019 року, коли в найбільших містах – Стамбулі, Анкарі та Ізмірі партія отримала перемогу.

Демократична партія народів (Halkların Demokratik Partisi) позиціює себе альтернативною партією лівого спрямування, але зазвичай її сприймають як партію Курдського руху. Етнічні та національні мотиви визначають приналежність прихильників Демократичної партії народів навіть більше ніж в інших партій. Регіони переважно з курдським населенням дають партії близько 90% голосів виборців [41]. Відстоюючи права меншин партія є єдиною в парламенті, хто перш за все, відстоює інтереси курдської меншини [41]. Фонд Бертельсмана у 2020 році з питання політичних цілей Демократичної партії народів відзначав, що це прокурдська партія, яка виступає за те, щоб Туреччина стала більш демократичною, толерантною та мультикультурною країною [55]. Для партії важливо охопити всі меншини країни та щоб вони були представлені в складі партії, виділяючи 10% квоту для ЛГБТ та 50% квоту для жінок [41].

На парламентських виборах у 2018 році, Демократична партія народів отримала 11,7 % голосів виборців та 67 місць в парламенті [65]. Кандидат від Демократичної партії народів на президентських виборах 2018 року Селахаттин Демірташ, адвокат курдського походження, зайнятий у сфері захисту прав людини був змушений організувати свою виборчу кампанію знаходячись у в'язниці, де він перебував з 2016 року у зв'язку з обвинуваченнями пов'язаними з тероризмом [102]. На місцевих виборах 2019 року Демократична партія народів отримала перемогу в трьох муніципалітетах великих міст і набрала 4,15% голосів виборців [63]. Перемогу отримала партія в рідному регіоні – Діярбакирі, місто розташоване у південно-східній частині Туреччини, є неофіційною столицею Турецького Курдистану [41].

Під керівництвом колишньої членкині Партії націоналістичного руху Мерала Акшенер в жовтні 2017 році була заснована Хороша партія (İyi Parti). Хороша партія дотримується консервативної, націоналістичної і

секуляристської позиції, критикуючи як правлячу партію, так і її союзника Партію націоналістичного руху за реалізацію антидемократичних планів [41].

Під час виборчої кампанії 2018 року, партія запропонувала оголошувати передвиборчу програму дій націлену на зміцнення системи безпеки, заохочення молоді і просування програм по зниженню приватного боргового навантаження. Партія відстоює права меншин окрім курдської меншини. Мерал Акшенер була кандидатом на президентських виборах 2018 року і набрала близько 7% голосів виборців. Того ж року на парламентських виборах партія отримала 10% голосів виборців – це понад 40 депутатських місць у парламенті [64].

Три партії, яким вдалось отримати достатню кількість голосів виборців, щоб потрапити до парламенту та формувати три найбільших опозиційних партії в Туреччині - Народно-республіканська Партія, Демократична партія народів та Хороша партія. Кандидати від цих партій на президентських виборах, знову ж таки є трьома кандидатами, які отримують значну підтримку виборців. Зважаючи на те, що за редакцією Конституції від 2017 року, на президентських виборах прописується другий тур між кандидатами, які набрали найбільшу кількість голосів, це є хорошим шансом для трьох найбільших опозиційних партій. Ці партії не мають між собою консенсусу, але якби його вдалось досягнути погодженням однієї кандидатури на пост глави держави, це стане вагомою протиположністю Ердогану, що здатне буде змінити епоху цього лідера, який перебуває при владі близько 20 років. На політичній арені Туреччини можливий союз між двома ключовими фракціями: секуляристською, лівою Народно-республіканською партією (Cumhuriyet Halk Partisi) та центристсько-націоналістичною Хорошою партією (İyi Parti), які зараз

користаються підтримкою серед населення та є представленими у парламенті.

3.5. Україна-Туреччина

Зважаючи на географічне положення Туреччина має багато держав-сусідів, що з одного боку сприяє розвитку її зв'язків з різними державами. Однією з держав яка також омивається Чорним морем є Україна. Взавши до уваги часи Османської імперії, ми можемо говорити, що взаємовідносини Україна-Туреччина мають багатовікову історію. Туреччина опікуючись усім тюркськими народами активно проявляє інтерес і щодо кримських татар, гагаузів, турків-месхетинців, що проживають на території України [46]. Для Туреччини важливим є і питання безпеки в Чорноморському регіоні, у якому Україна відіграє значну роль, оскільки питання підтримання суверенітету України є питанням стабільності у водах цього регіону. Україна ж неодноразово говорячи про вектори співробітництва виділяла енергетику та економіку, які пов'язані з Туреччиною [45]. Ряд дослідників висловлюються щодо спільності інтересів цих двох країн у Чорноморському регіоні та збереження безпеки та балансу.

3.5.1. Договірно-правова база України-Туреччини як відбиток основних моментів співпраці та стратегічних цілей держав

Політична складова відносин України та Турецької Республіки зображена в договірній базі цих держав, яка є доволі широкою. Договірно-правова база України-Туреччини є значно розвиненою і складає біля 130 міжнародних документів [45].

Початок відносин саме з незалежною державою Україною починається для Турецької Республіки 16 грудня 1991 року – коли вона визнала незалежність України та висловила курс на встановлення консульських відносин з Україною Туреччина висловила курс на встановлення консульських відносин з Україною. Туреччина висловила

щодо курсу на встановлення консульських відносин з Україною [45]. Далі, 3 лютого 1992 року було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між двома країнами [45]. Наступні договори, що стали визначальними для відносин цих двох країн: «Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Турецькою Республікою» від 4 травня 1992 року та «Спільний план дій між кабінетом міністрів та Урядом Туреччини з розширеного співробітництва» від 2 квітня 2004 року [29]. Відповідно у «Договорі про дружбу і співробітництво між Україною та Турецькою Республікою» від 4 травня 1992 року було прописано засади для двостороннього співробітництва у політичній, економічній, культурній та інших сферах. Цей договір став базовим політичним документом. У «Спільному план дій між кабінетом міністрів та Урядом Туреччини з розширеного співробітництва» від 2 квітня 2004 року було прописано вже поглиблені аспекти співробітництва. Згодом були укладені ключові документи для відносин цих двох країн щодо різних галузей: Договори про торговельно-економічне співробітництво; про уникнення подвійного оподаткування; про сприяння та взаємний захист інвестицій; про співробітництво в боротьбі зі злочинністю; про міжнародні автомобільні перевезення; про морське торговельне судноплавство; про культурне співробітництво [29].

Наступний етап розвитку договірно-правової бази почався з візиту президента України Володимира Ющенка до Турецької Республіки у червні 2005 року [29]. Результатом візиту стало підписання ряду договорів: про співробітництво в галузі енергетики; про реадмісію осіб; про співробітництво в галузі залізничного транспорту; про співробітництво в галузі науки та технологій; додатковий протокол про імплементацію Статті 1 Угоди України й Урядом Турецької Республіки про співробітництво в боротьбі зі злочинністю; Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом ядерного регулювання України та Державним агентством

Турецької Республіки з питань атомної енергетики щодо технічного співробітництва та обміну інформацією у сфері ядерного регулювання [29].

У першому кварталі 2007 року українською стороною було виконано ряд умов, що сприяло завершенню виконання внутрішньодержавних процедур, які були необхідні для набуття чинності вищевказаних договорів. Наступний візит української сторони в особі прем'єр-міністра України В. Януковича до Туреччини був спрямований на розширення та наповнення співробітництва обох країн прагматичним змістом. Під час візиту прем'єр-міністр України В. Янукович вів переговори з прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Тайїпом Ердоганом. Були підписані такі документи: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про оборонно-промислове співробітництво; протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво у сфері обміну інформацією в рамках операції «Чорноморська гармонія» [29]. Внутрішньополітична ситуація в обох країнах у 2007 році призвела до того, що ряд договорів не було ратифіковано через не виконання сторонами внутрішньодержавних процедур. З 2010 року починається більш активний діалог між сторонами. 25 січня 2011 року було підписано Спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Турецькою Республікою [45]. Далі було підписано ряд міжнародних договорів: Угоду між Україною та Турецькою Республікою про співробітництво в галузі рибного господарства; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво у правоохоронній діяльності; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом ТР про взаємне спрощення безвізового режиму; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про організацію міжнародного прямого вантажного залізнично-паромного сполучення Україна – Турецька Республіка; Угода про співробітництво між Міністерством праці та соціальної політики

України та Міністерством праці та соціального захисту Турецької Республіки; Протокол між Державною митною службою України та Митним Підсекретаріатом Турецької Республіки про порядок організації інформаційного обміну щодо товарів та транспортних засобів, які переміщуються між Україною та Турецькою Республікою; Угоди між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про надання Міністерству оборони України Радника з питань логістики [29].

Заступивши на посаду глави держави України, у Петра Порошенка був запланований робочий візит до Турецької Республіки щодо інавгурації Реджепа Тайіпа Ердогана на пост президента країни, проте він був скасований у зв'язку з загостренням ситуації на Сході України [15]. За час своєї каденції, 5-й президент України мав близько 5 візитів до Туреччини. У 2018 році, на початку червня відбулась зустріч у тристоронньому форматі Україна-Азербайджан-Туреччина, де глави держав обговорили поглиблення відносин та співпрацю в енергетичній сфері [25]. Далі, у листопаді, цього ж року, 5-й президент України Петро Порошенко, разом з українською делегацією, мав робочий візит до Туреччини. За результатами зустрічі Петро Порошенко президент України з президентом Туреччини Реджепом Ердоганом підписали ряд документів: Спільна заява за результатами 7 засідання Стратегічної ради високого рівня, де були закріплені основні домовленості глав держав, досягнуті в результаті зустрічі, визначені пріоритетні завдання у ключових сферах українсько-турецьких відносин; Угода про співробітництво у сфері розвитку між урядом України та Урядом Турецької Республіки, де зазначалось створення правових основ для заснування Управління Турецького агентства співробітництва та координації Офісу координації програм в Україні [4]; Меморандум між ДК «Укроборонпром» та Державною агенцією з питань оборонної промисловості Турецької Республіки, де визначались гарантії

щодо реалізації відповідних проєктів у сфері оборонної промисловості [4]. За результатами візитів до Турецької Республіки, не одноразово Петро Порошенко характеризував турецьку сторону як: «Надійного партнера та друга для України» наголошуючи на розумінні сторін та стратегічній співпраці [22].

Президент України Володимир Зеленський відвідав Туреччину тричі за останні роки, а саме у 2019 році, 2020 та 2021 роках. Заступивши на посаду глави держави України, Володимир Зеленський у 2019 році відвідав з офіційним візитом Туреччину. Це була своєрідна ознайомча зустріч двох сторін, щоб налагодити контакти для майбутньої співпраці. Президент України наголошував на важливості врегулювання конфлікту на Сході та агресії Росії та окупації Криму. Відбувся бізнес-форум, де обговорювались передумови укладання договору про зону вільної торгівлі між державами та важливість ролі бізнесу та інвестицій в відносинах України-Туреччини [51].

За результатами візиту до Туреччини у квітні 2021 року було підписано ряд двосторонніх документів, ключовими з яких стали: Рамкова угода між Урядом України та урядом Турецької Республіки про співробітництво у сфері будівництва житла для представників кримськотатарського народу та пільгових категорій громадян України, у якій було визначено правові аспекти співпраці у побудові житла для кримськотатарського народу, що залишились без дому у результаті окупації території АР Крим та інших категорій громадян; Програма співробітництва у галузі фізичної культури та спорту між Міністерством молоді та спорту України та Міністерством молоді та спорту Турецької Республіки на 2021-2022 роки, для активізації взаємодії сторін у галузі культури та спорту [43]. Також під час візиту глави обох держав Володимир Зеленський та Реджеп Тайїп Ердоган мали переговори, що тривали дві години, віч-на-віч, які президент України прокоментував як: «Ми маємо спільне бачення ситуації

та готовність до спільних дій заради щасливого майбутнього наших країн, що і підтвердила наша зустріч» [30].

Наступну зустріч президентів називають історичною, оскільки це стало результатом багаторічних переговорів. Зустріч глав держав України-Туреччини та делегатів цих двох країн у Києві принесла ряд домовленостей для сторін. Ще у 2007 році розпочались переговори про підписання договору щодо зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною та тривали до 2022 року [60]. 3 лютого 2022 року в Києві прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем та міністром торгівлі Туреччини Мехмет Мушом було підписано Угоду про зону вільної торгівлі [42]. За результатами зустрічі Володимир Зеленський схарактеризував Реджепа Ердогана як «справжнього друга України» [5]. Президент України також відзначив важливість ініціативи глави держави Туреччини Р. Ердогана бути посередником у завершенні війни на Донбасі між Україною та Росією [5].

3.5.2. Економічний аспект

Оскільки турецький бізнес зацікавлений у співпраці з Україною, це тривалий час було певним двигуном прогресу. Турецькі компанії останні 10 років активно ведуть бізнес в Україні у різних галузях – це й авіа, і транспорт, і готельно-ресторанна справа, і будівельна. Зважаючи на програму президента України «Велике Будівництво» - будівельна сфера є однією з найактивніших. Турецькими компаніями по Україні було відремонтовано сотні тисяч кілометрів доріг, мости, аеропорти, стадіони, готелі, обсяг проєктів яких станом на 2020 рік досяг 7 мільярдів доларів [60]. На стан 2017 року Туреччина займала 5,2% від усього експорту агропродукції з України [45]. У 2017 році крім металів, добрива, насіння і плодів олійних рослин, деревини, Туреччина почала імпортувати з України кондитерські вироби з цукру та пластмаси та полімери [45]. Не зважаючи на те, що з кожним роком починаючи з 2016 кількість експорту з України зростає, проблема залишається в тому, що це в основному сировина.

Відповідно, підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Туреччиною та Україною відкрила нову сторінку відносин в економічному плані між цими сторонами [10]. Проте значний недолік для України є те, що вона розглядається як сировинна країна [10]. Експерти аргументують це тим, що економіка України була не на одному рівні з турецькою. З початком війни, стан економіки України тільки погіршується. Також, експерти говорять про співпрацю Туреччини з Україною на прагматичних економічних засадах [45].

На початку 2022 року, відносини України-Туреччини перебували на значному піднесенні: у 2021 році в порівнянні з минулим роком експорт Туреччини в Україну зріс на 55%, а у 2022 році станом на січень, в порівнянні з цим місяцем минулого року, на 56% [100]. Близько 700 компаній створили в Україні понад 30 тисяч робочих місць. Залежність між двома країнами буде зображена у майбутньому на економіці Туреччини, яка зможе зазнати значних втрат зважаючи на війну в Україні [100]. Міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу в своєму виступі 18 травня 2022 року, говорячи про пріоритети співпраці з США наголосив також, що закінчення війни в Україні є важливим для усього світу, оскільки с кожним днем ситуація тільки ускладнюється [18].

3.5.3. Позиція Турецької Республіки щодо війни Росії проти України

Туреччина підтримала Україну на фоні війни. Ще до війни Україні було надане озброєння – безпілотні літальні апарати Bayraktar TB2 та було узгоджено будівництво заводу на українській території турецької компанії Bayraktar [80]. Туреччина також продовжує надавати гуманітарну допомогу, й спеціальне обладнання. Іншим кроком підтримки України стало застосування відповідних статей Конвенції Монтре, що регулює прохід суден через турецькі протоки, підписаних у 1936 році. Туреччина заборонила прохід військових кораблів для тих країн, що знаходяться в стані війни, через протоку Босфор та Дарданелли [81].

З іншого боку, Туреччиною не було введено ембарго щодо Росії. Тут об'єктивним є залежність Туреччини від Росії, в енергетичному та економічному плані. Близько 65% імпорту пшениці до Туреччини було з Росії. Росія за 2021 рік стала країною, що дала Туреччині найбільшу кількість туристів, а Україна посіла третє місце. Проте влада Туреччини пояснює нерозривність зв'язків з Росією як далекоглядний крок, що зможе допомогти на фоні продовження загострення ситуації в Україні. Міністр енергетики та природних ресурсів Туреччини Фатіх Донмез заявив, що Туреччина не розглядає у своїх планах долучення до міжнародних санкцій щодо Росії на тлі повномасштабного вторгнення в Україну [38]. Між Туреччиною та Росією укладені угоди щодо зенітно-ракетних комплексів С-400, розірвання яких стане для Туреччини критичними [56]. Туреччина намагається зберегти рівновагу між двома сторонами Україною та Росією виступаючи посередником у переговорах. Прессекретар Реджепа Ердогана Ібрагім Калін висловлювався щодо війни в Україні та наголосив, що з кожним днем продовження та затягнення війни в Україні, світ стоїть на початку холодної війни, яка були мати довготермінові наслідки [78]. Збереження відносин з Росією у сталих рамках стає дедалі складніше для Туреччини, оскільки світ застосовує численні санкції для ізоляції Росії.

Зважаючи на економічну кризу, що росте, в Туреччині, Реджеп Тайїп намагається покращити своє становище, оскільки наступні президентські вибори мають відбутися вже наступного 2023 року. Щоб не ставити під загрозу стабільність відносин з Росією, Реджеп Ердоган не закрити повітряний простір та не приєднався до санкцій [7]. Це дає йому можливість бути посередником – він забезпечив зустріч міністрів закордонних справ і України й Росії в Анталії. Він намагається допомогти знайти консенсус між двома сторонами чим і змінити свій імідж автократа на миротворця в очах світу [79]. Знову ж таки, питання збереження відносин показується в грошах, які так необхідні для підготовки до виборів – численна кількість

російських олігархів, які зазнали санкцій з боку Заходу, можуть передати свої активи Туреччині. Як аргумент тут наводять ситуацію з Романом Абрамовичем, літак якого та яхти прибули на територію Туреччини [79]. У Ердогана вже була практика збереження відносин з Іраном, коли до останнього були застосовані численні санкції.

Останніми новинами, що підтверджують збереження стосунків Турецької Республіки та Росії стали домовленості між Анкарою та Москвою. Як повідомляють Турецькі ЗМІ, у статті від 18 травня 2022 року, що сторонами було домовлено введення карт «Мир» в турецьких готелях та використанні у банкоматах, коли розрахунки будуть здійснюватися або в турецьких лірах або в рублях, створення відповідних терміналів у комплексах та збільшення авіарейсів, щоб сприяти збереженню потоку туристів та збільшенні його [14]. Також було сказано про те, що якщо у 2021 році торгові операції між цими країнами склали близько 33 мільярдів доларів США, країни очікують підвищення суми операцій між країнами у цьому році [14].

Зважаючи на розглянуту розгорнуту та наповнену змістом договірно-правову базу між Україною та Туреччиною, є об'єктивним те на скільки сторони прагнуть консенсусу та двостороннього, взаємовигідного розвитку сторін. Кожен президент України спілкуючись з лідером Туреччини наголошує, що ця сторона є дійсно країною-другом. Цікавим моментом виступає і те, що за близько 20 річну каденцію Ердогана при владі, спочатку як прем'єр-міністра, потім як глави держави, він зумів налагодити контакт і продовжити провадити своє бачення зовнішніх відносин з різними президентами України. Він бачить як змінюється Україна, її лідери та потреби держави. Опікунство тюркськими народами виступає одним із важливих мостів дружби та співпраці між цими країнами.

Як лідер Ердоган прагне забезпечити собі хорошу репутацію та покращити становище своєї країни. Якщо брати до уваги договірно-правову

базу та прагматичний зміст цих документів, є об'єктивним, що кожна зі сторін має на меті отримати більше чим втратити. Цим Турецька Республіка, зважаючи на тривалість при владі Ердогана, ми можемо говорити, що сам Ердоган керується при збереженні добрих відносин і з Росією. Оскільки бізнес як одна зі складових політики є каталізатором у зовнішніх відносинах. Російські олігархи здатні інвестувати в Туреччину ті кошти, що їй так потрібні зважаючи на стан їх економіки. Бізнес з Українською стороною, також, співпрацює доволі тісно. Відповідно для Ердогана роль миротворця між цими країнами є вдалим кроком для подальшого збереження всього грошового обігу та стабільності в середині країни.

Висновок

Відповідно до поставлених завдань кваліфікаційної роботи, зважаючи на вище викладене, щодо інституту президента Туреччини, зокрема його особливостей функціонування та тенденцій розвитку можна зробити ряд наступних висновків.

Розглядаючи політичну систему Туреччини зважаючи на всю історію її становлення можна побачити, що стабільність та стійкість їй не характерні. На практиці простежується втручання військових у політичну сферу та намагання тримати владу під контролем у будь-якому періоду переважно раз на двадцять років. Якщо у ХХ столітті ми розглядаємо три перевороти, що призвели до змін у політичній системі – 1960, 1971, 1980 рр. Далі у 1997 році – це «тихий переворот», який пройшов доволі спокійно і мав наслідком після себе лише заборону діяльності однієї партії. У ХХІ столітті у 2016 році була тільки спроба військового перевороту, після якої, також, сталися значні зміни в політичній системі, оскільки ситуація яка трималась після перевороту – військовий стан, стали інструментом для вдалого впровадження змін.

Між переворотами та конституційними змінами є певна закономірність. Розглядаючи історію конституційної інженерії ще з часів Османської імперії – «Конституція Мідхата», яка проіснувала близько року і припинила своє існування через переворот, тенденція зміни конституції разом з владою передалась і молодій Турецькій Республіці. Наступна Конституція 1921 року, з однієї сторони була тимчасовим документом, з іншої вона була зумовлена тими умовами боротьби, що відбувалась на землях Туреччини. Наступний документ, що закріпив республіканізм – Конституція 1923 року, знову ж таки, проіснувала до військового перевороту 1960 року. Конституція 1960 року проіснувала до наступного втручання військових 1980 року. Як наслідок перевороту 1971 року, до конституції були внесені лише поправки. Прийнята Конституція 1982 року,

зважаючи на те, що вона не була скасована, може вважати найбільш тривалою для Туреччини. Проте, зміна системи правління 2017 року, певною мірою, дає право поставити для конституціоналізму Туреччини нову сходинку. Знову ж таки, зважаючи на те, що Конституція була змінена після спроби військового перевороту – це дає право говорити про закономірності втручання до конституції, або зміну конституції відповідно до військових переворотів, а перевороти властиві Турецькій Республіці переважно, в середньому, раз на приблизно 16 років, зважаючи на 1960 рік, 1971 рік, 1980 рік, 1997 рік та 2016 рік. Часті зміни конституції в ХХ столітті та коливання в політичній сфері були тими факторами, що неминуче мали б призвести до колосальних змін. Це і сталось у 2017 році.

Зі зміною Конституції Турецької Республіки від 2017 року, Туреччина отримала президента, що сконцентрував у своїх руках досить вагомі повноваження – призначення на посади міністрів та заступників, їх звільнення та розпуск парламенту, призначення інших високопосадовців у державній системі, формування бюджету, видання декретів, що не піддаються парламентському контролю, повноваження щодо оголошення надзвичайного стану, у зв'язку з чим можуть обмежуватися основні права та особисті свободи, причому невідповідність таких обмежень конституції позбавлена можливості оскарження в конституційному суді, відповідальність за національну безпеку та збройні сили. Де-факто, президент має імунітет щодо контролю з боку судових органів, та де-юре, імунітет щодо парламентського контролю.

Президент зберігаючи зв'язок зі своєю політичною партією, яка тримає важливі позиції на політичній арені тривалий час, має усі можливості керувати парламентом та контролювати всі процеси. Одним із засобів контролю тут виступає можливість оголошення президентом повторних виборів до парламенту.

Саме розширене право вето, яке унеможливило прийняття будь-яких законів усупереч волі президента, враховуючи домінування правлячої партії та надання президентові законодавчих повноважень – нівелюють важливість роботи законодавчого органу. Навіть у питанні бюджету парламент здійснює формальний контроль.

Судові органи також підпадають під ручний контроль президента. Відбір та призначення значної частини членів Конституційного Суду ускладнюють незалежне від глави держави здійснення своїх повноважень. Формування Ради Суддів та Прокурорів, також входить до повноважень президента і є можливим завдяки парламентській більшості, не залишаючи можливості самопредставлення суддів через прямі вибори. Ми отримуємо ситуацію, коли об'єктивно незалежне функціонування судових органів від виконавчої влади унеможлиблюється.

Враховуючи повноваження якими був наділений президент відповідно до Конституції Турецької Республіки від 1982 року, політична система Туреччини отримала майже всесильного президента, що уособлює в собі: главу уряду, главу держави, главу правлячої партії. Об'єм законодавчих повноважень та формування судової гілки влади, які зосереджені у президента ставлять під сумнів наявність розподілу повноважень між різними гілками влади та функціонування механізму стримування та противаг.

Сьогодні для Турецької Республіки Реджеп Тайїп Ердоган є політиком, що перебуває при владі близько 20 років – з 2003 року до 2014 року, він обіймав посаду прем'єр-міністра Туреччини, а з 2014 року, й до сьогодні обіймає посаду глави держави. Прихід до влади на такі впливові посади не можливий без впливових друзів або значно підтримки. Людиною яка доволі допомогла Ердогану здобути владу та вплив став Фетхулла Гулен. Прихильники Фетхулли Гюлена дали значну підтримку у вигляді

голосів за Партію Справедливості та Розвитку на її перших виборах та мали вплив у подальшій діяльності влади.

Коли Ердоган прийшов до влади у 2003 році, суспільство сприймало його як реформатора та бачили у ньому надію на побудову та зміцнення демократичних інститутів Туреччини. В перших своїх двох каденціях як прем'єр-міністра він виправдав в певній мірі очікування виборців та обіцянки виголошені. Було здійснено ряд реформ та покращено стан економіки. Ситуація змінюється на тлі конфлікту з прихильниками Фетхулли Гюлена, далі з початком протестів у 2013 році, далі спроби військового перевороту.

У кінці другого десятиліття XXI сторіччя, на правління Ердогана вплинуло ряд чинників, що похитнули його підтримку – це і пандемія COVID-19, і тиск Реджепа Тайїпа на Центральний банк через грошово-кредитну політику, і втручання в управління університету, що зачіпляло академічну свободу, і роль у конфлікті в Нагірнокарабаському регіоні, продовження дипломатичних утисків опозиції, та конфліктів з дипломатами, зокрема на фоні ситуації Османа Кавали, який продовжує перебувати у в'язниці не зважаючи на рішення вищих правових інстанцій, і вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції – міжнародного договору про боротьбу з гендерним насиллям.

Зважаючи на те, що до парламенту тривалий час проходить одна з перших партій - Народно-республіканська Партія, її кандидат користується першою, після Ердогана, популярністю серед населення. Відповідно три партії, наявні зараз на політичній арені які користаються підтримкою і позиціонують себе як опозиційні є – Народно-республіканська Партія, Демократична партія народів та Хороша партія. Кандидати від цих партій на президентських виборах, знову ж таки є трьома кандидатами, які отримують значну підтримку виборців. Зважаючи на те, що за редакцією Конституції від 2017 року, на президентських виборах прописується другий

тур між кандидатами, які набрали найбільшу кількість голосів, це є хорошим шансом для трьох найбільших опозиційних партії. Ці партії не мають між собою консенсусу, але якби його вдалось досягнути погодженням однієї кандидатури на пост глави держави, це стане вагомою противагою Ердогану, що здатне буде змінити епоху цього лідера, який перебуває при владі близько 20 років. Можна виділити дві фракції між якими в майбутньому можливий союз на політичній арені Туреччини – це секуляристська, ліва Народно-республіканська партія та центристсько-націоналістична Хороша партія.

Виокремлюючи вектор зовнішньої політики Реджепа Тайїпа Ердогана, ми говоримо про тісну співпрацю двох держав України та Туреччини. Визнавши незалежність України у 1991 році Туреччина встановила курс на налагодження зв'язків та взаємної співпраці. Договірноправова база між Україною та Туреччиною, на 2022 рік, є доволі об'ємною, і об'єктивним є те на скільки сторони прагнуть консенсусу та двостороннього, взаємовигідного розвитку сторін. Українська сторона, за результатами чи робочих, чи дипломатичних, чи офіційних візитів, незалежно хто з президентів України перебуває при виконанні повноважень, говорить про те, що Туреччина, та і сам Реджеп Тайїп є справжніми друзями для України. Цікавим моментом виступає і те, що за близько 20 річну каденцію Ердогана при владі, спочатку як прем'єр-міністра, потім як глави держави, він зумів налагодити контакт і продовжити провадити своє бачення зовнішніх відносин з різними президентами України. Він бачить як змінюється Україна, її лідери та потреби держави. Опікунство тюркськими народами виступає одним із важливих мостів дружби та співпраці між цими країнами. Як лідер Ердоган прагне забезпечити собі хорошу репутацію та покращити становище своєї країни. Якщо брати до уваги договірно-правову базу та прагматичний зміст цих документів, є об'єктивним, що кожна зі сторін має на меті отримати

більше чим втратити. Цим Турецька Республіка, зважаючи на тривалість при владі Ердогана, ми можемо говорити, що сам Ердоган керується при збереженні добрих відносин і з Росією.

Бізнес як одна зі складових політики є каталізатором у зовнішніх відносинах Туреччини не тільки з Україною, а й ще більше з Росією. Оскільки до Туреччини найбільший потік туристів припадав саме з Росії, а далі вже з України. Російські олігархи здатні інвестувати в Туреччину ті кошти, що їй так потрібні зважаючи на погіршення економічної ситуації. На тлі війни Росії проти України, глава Туреччини вибрав роль країни, що зберігає рівновагу між двома сторонами. Щоб не втратити як країну партнера ні Україну, ні Росію – Ердоган вибирає роль миротворця. Він надав Україні озброєнні безпілотні літальні апарати Bayraktar TB2 та має укладені угоди між Туреччиною та Росією щодо зенітно-ракетних комплексів С-400. Продовження співпраці на тих засадах, що і раніше, з Росією, з часом ставатимуть все складніше для Туреччини, оскільки світові спільноти накладають ряд санкцій на Росію, а Туреччина на цьому фоні виділяється. Зважаючи на прогресуючу економічну кризу в Туреччині, Реджеп Тайїп намагається покращити своє становище, оскільки наступні президентські вибори мають відбутися вже наступного 2023 року.

Відповідно взявши феномен Реджепа Тайїпа Ердогана для Турецької Республіки – це доволі важлива історія для турецького політичного життя. Оскільки частина його електорату бачить в ньому лідера, а інша реформатора та сильну особистість, це і є однією з причин утримання влади. Зважаючи на те, що 20 років це доволі тривалий термін для перебування при владі, змінивши конституцію, що значно посилила його і зробила, певною мірою, султаном у демократичних умовах є одним із чинників, що може пришвидшити захід його каденції. Звичайно, якщо опозиція в країні не об'єднається, знайти заміну такому лідеру як Ердоган є доволі важко. Зважаючи на силовий тиск щодо тих осіб, які так чи інакше

пов'язані з протестними чи опозиційними рухами – об'єднання опозиції було б доречним, проте навряд чи на це наважаться самі опозиційні сили зважаючи на те як Ердоган реактивно реагує на будь-які загрози. Ситуація в країні характеризується погіршенням економіки, а на зовнішній арені, багато що залежить від того чи змінить Ердоган відношення щодо співпраці з Росією. Проте очікувати, що Туреччини однозначно прийме позицію європейських країни чи США щодо санкцій для Росії є безпідставно. Як було зазначено в роботі, початок дружби Анкари та Москви починається ще за Кемаля Ататюрка та продовжується і в таких умовах як зараз. Вибори 2023 року стануть новою сторінкою для феномену президенталізму в Туреччині та можуть значно змінити як і майбутнє Реджепа Тайїпа Ердогана, так і політичної системи Турецької Республіки.

Список використаних джерел:

1. **Закордонні** візити Президента України Петра Порошенка
Електронне джерело:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Закордонні_візити_Президента_України_Петра_Порошенка
2. **Вибори** президента Туреччини: Ердоган продовжує лідирувати після опрацювання 70% бюлетенів Електронне джерело:
<https://www.radiosvoboda.org/a/news/29316752.html>
3. **Визит** Зеленского укрепит стратегическое партнерство Турции и Украины Електронне джерело: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/визит-зеленского-укрепит-стратегическое-партнерство-турции-и-украины/2203428>
4. **Візит** Порошенка у Туреччину: які документи підписала українська делегація Електронне джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2572363-vizit-porosenka-u-tureccinu-aki-dokumenti-pidpisala-ukrainska-delegacia.html>
5. **Володимир** Зеленський: Історичний візит Президента Туреччини демонструє, хто є другом України й завжди готовий допомагати Електронне джерело: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-istorichnij-vizit-prezidenta-turechchini-72709>
6. **Геополітичні** та безпекові плани Туреччини та місце в них для України. Електронне джерело: https://defence-ua.com/army_and_war/geopolitichni_ta_bezpekovi_plani_turechchini_ta_mistse_v_nih_dlja_ukrajini-5563.html
7. **Еволюція** ближневосточной политики Турецкой Республики в XX–XXI вв. / Под ред. А.В. Штанова; МГИМО МИД России. — М.: Издатель Воробьев А.В., 2019. — 380 с.
8. **ЭВОЛЮЦИЯ** ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОЯ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ А. Е. Мамедова Правова держава Випуск 25, 2017 рік

9. **Експерт НІСД:** «Власні інтереси примушують Туреччину шукати шляхи для деескалації російсько-українського конфлікту»
Електронне джерело: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ekspert-nisd-vlasni-interesy-prymushuyut-turechchynu-shukaty-shlyakhy-dlya>
10. **Зона** вільної торгівлі з Туреччиною: плюси та мінуси для України
Електронне джерело: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/04/stattja/finansy/zona-vilnoyi-torhivli-turechchynoyu-plyusy-ta-minusy-ukrayiny>
11. **Исследование:** Рейтинг одобрения Эрдогана превысил 41%
Електронне джерело: <https://mk-turkey.ru/politics/2022/02/27/issledovanie-rejting.html>
12. **Конституція** Мідхата в контексті історії конституціоналізму в Туреччині Костенко В. В. Електронне джерело: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/579/1/Костенко%20В.pdf>
13. **Неоосманський** ісламізм у Туреччині: які нові вороги загрожують Ердогану?
Електронне джерело: <https://uifuture.org/publications/neoosmanskiy-islamizm-u-tureccini-aki-novi-vorogi-zagrozuyut-erdoganu-2/>
14. **Новак:** Россия и Турция договорились об увеличении числа авиарейсов Електронне джерело: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/новак-россия-и-турция-договорились-об-увеличении-числа-авиарейсов/2591604>
15. **Офіційні** візити Президента Петра Порошенка 2014 Електронне джерело: https://www.wikiwand.com/uk/Офіційні_візити_Президента_Петра_Порошенка_2014

16. **Офіційні** візити Президента Петра Порошенка 2016 Електронне джерело:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Офіційні_візити_Президента_Петра_Порошенка_2016
17. **Парламент** Турції піддержав поправки, розширюючі повноваження президента Електронне джерело: <https://www.bbc.com/russian/news-38701612>
18. **Петросян** Ю.А. Османська імперія: могутність і гибель. Історическіе очерки М.: Наука, 1990. — 280 с.
19. **Після** Кемалія: правління Партії справедливості та розвитку Електронне джерело: <https://commons.com.ua/ru/pislya-kemalya-pravlinnya-partiyi-sprave/>
20. **Політическіе** партії сучасної Турції Х.И. Сайханова тези Інститут міжнародних відносин наук. рук. доц. А.И. Пылев Електронне джерело: https://upload.pgu.ru/iblock/6f6/stranitsy-iz-ch.5_9-saykhanova.pdf
21. **Порошенко** за рік здійснив 20 візитів у 14 країн Електронне джерело:
https://lb.ua/news/2019/01/14/417073_poroshenko_god_overshil_20_vizitov.html
22. **Посол** про візит Порошенка до Туреччини: Обговорили все - від надр до космосу Електронне джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2573122-posol-pro-vizit-porosenka-do-tureccini-obgovorili-vse-vid-nadr-do-kosmosu.html>
23. **ПРЕДПРИИМЧИВАЯ** И ГУМАННАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ Електронне джерело: <https://www.mfa.gov.tr/russian.en.mfa>
24. **Президентські** вибори в Туреччині 2014 Електронне джерело:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Президентські_вибори_в_Туреччині_2014

25. **Робочий** візит до Туреччини розпочав із зустрічі з Ільхамом Алієвим
Електронне джерело:
<https://twitter.com/poroshenko/status/1006526690003177472>
26. **СИСТЕМА** ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ
27. **Система** державного управління Турецької Республіки: С34 досвід для України / уклад. П. І. Крайнік ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2012. – 52 с. – (Серія видань з міжнародного досвіду державного управління).
28. **Создание** Партии справедливости и развития в Турции: её идеология и программа Коцуба А.С., 3 курс, исторический факультет, БГПУ; науч. рук. – кандидат исторических наук, доцент И.И. Ковяко, БГПУ
29. **Стан** договірно-правової бази України та Туреччини Електронне джерело: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=tur
30. **Стратегічне** партнерство України й Туреччини підкріплене реальними справами та перемогами – Володимир Зеленський Електронне джерело: <https://www.president.gov.ua/news/strategichne-partnerstvo-ukrayini-j-turechchini-pidkriplene-67925>
31. **Суспільно-політична** модернізація Туреччини: досвід для України Швед В.О., Мхитарян Н.І. Світовий досвід консолідації: уроки для України розділ 1
32. **Торгівельно-економічне** співробітництво між Україною та Туреччиною (2010 р.) Електронне джерело: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_kab_stat/tur/5312.html
33. **Трансформаційні** процеси політичної системи Туреччини на сучасному етапі Мавріна О. С. Розділ 1 Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі. Колективна

монографія. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. – 220 с.

34. **ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ** Г.О. Замікула ISSN 2226-2830 (Print) ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ, 2016, ВИП. 16
35. «**Турецький гамбіт**» Зеленського: про що домовилися Київ і Анкара? Електронне джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/турецький-гамбіт-зеленського-про-що-домовилися-київ-і-анкара/31197967.html>
36. **Туреччина** (тур. Türkiye) Електронне джерело: <https://euroways.com.ua/turkey.html>
37. **Туреччина** має намір закупити у Росії другу партію ЗРК С-400 Електронне джерело: <https://www.dw.com/uk/turechchyna-maie-namir-zakupytu-u-rosii-druhu-partiiu-zrk-s-400/a-59319886>
38. **Туреччина** не планує запроваджувати санкції проти Росії Електронне джерело: <https://suspilne.media/216686-tureccina-ne-planue-zaprovadzuvati-sankcii-proti-rosii/>
39. **ТУРЕЧЧИНА ЯК РЕГІОНАЛЬНА ПОТУГА: ФАКТОР ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ЗМІНИ РОЛІ ЗБРОЙНИХ СИЛ** Александров О. С., Замікула Г. О. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ № 3 (40), 2016
40. **Турція** в системе международных отношений на Ближнем Востоке (60–70-е годы) ГЛАВА III. Эволюция ближневосточной политики Турецкой Республики в XX–XXI вв. / Под ред. А.В. Штанова; МГИМО МИД России. — М.: Издатель Воробьев А.В., 2019. — 380 с.
41. **Турція:** подборка ІСП_Австрийский Красный Крест / ACCORD Електронне джерело <https://www.ecoi.net>

42. **УГОДА ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ МІЖ УРЯДОМ УКРАЇНИ ТА УРЯДОМ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Електронне джерело: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=a584be2b-268e-4c61-b0fa-489b49dbb9fd&tag=UgodaProVilnuTorgivliuMizhUriadomUkrainiTaUriadomTuretskoiRespubliki>

43. **У межах робочого візиту Володимира Зеленського до Туреччини підписано низку двосторонніх документів** Електронне джерело: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-robochogo-vizitu-volodimira-zelenskogo-do-turechchi-67921>

44. **У Туреччині напали на офіс опозиційної партії** Електронне джерело: <https://world.segodnya.ua/ua/world/wnews/v-turcii-napali-na-ofis-opozicionnoy-partii-1136629.html>

45. **УКРАЇНА-ТУРЕЧЧИНА: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ** Вісник ХНУ ім.В.Н. Каразіна Солових Євгенія Миколаївна

46. **УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ПІДТРИМКИ БЕЗПЕКИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ (1991–2016 рр.) НАУКОВИЙ ВІСНИК МНУ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО. ІСТОРИЧНІ НАУКИ УДК 327 (477: 560) «1991-2016»**

47. **Це було голосування за Ердогана** Електронне джерело: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/ce-bulo-golosuvannya-za-erdogana>

48. **Чавушоглу: : Мы должны добиться прекращения огня в Украине** Електронне джерело: <https://www.aa.com.tr/ru/политика/чавушоглу-мы-должны-добиться-прекращения-огня-в-украине/2590883>

49. **Черніков** І. З глибини століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини у контексті історії / І. Черніков// Політика і час. – 1994. — No7. – С.72+78.
50. **Что** омрачает победу Эрдогана и его партии на выборах **Електронне джерело:** <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2018/06/25/773731-что-omrachaet>
51. **Що** Зеленський і Ердоган поклали у "kazan" двосторонніх відносин **Електронне джерело:** <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2757394-so-zelenskij-i-erdogan-poklali-u-kazan-dvostoronnih-vidnosin.html>
52. **ARC** – Asylum Research Centre: Turkey Country Report – Update November 2017 [3rd edition] **Електронне джерело:** https://www.ecoi.net/en/file/local/1418404/1226_1511364755_5a1313bf4.pdf
53. **BAŞKANLIK SİSTEMİ, UYGULAMALARI VE TÜRKİYE’DE UYGULANABİLİRLİĞİ** (The Presidential System, Practices and Applicability in Turkey) **Електронне джерело:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/38851/448700>
54. **Bazoğlu Serer Duygu.** Balance of Power in the Black Sea in the Post Cold War Era: Russia, Turkey and Ukraine / Serer Duygu Bazoğlu // Crimea — Dynamics, Challenges and Prospects / Ed. by Maria Drohobysky. — USA: Rowman&Littelfield Publishers, Inc. — 1995. — P. 157–194
55. **Bertelsmann** Stiftung: BTI 2020 Country Report Turkey, 2020 **Електронне джерело:** https://www.ecoi.net/en/file/local/2028926/country_report_2020_TUR.pdf
56. **CNN** – Cable News Network: Recep Tayyip Erdogan Fast Facts, last updated 24 February 2020 **Електронне джерело:** <https://edition.cnn.com/2015/11/26/middleeast/recep-tayyip-erdogan-fast-facts/index.html>

57. **CRS** – Congressional Research Service: Turkey: Erdogan's Referendum Victory Delivers "Presidential System", 20 April 2017
58. **CRS** – Congressional Research Service: Turkey: Background and U.S. Relations In Brief, 8 358 November 2019 Електронне джерело: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44000/50>
59. **Constitutional** framework Електронне джерело: <https://www.britannica.com/place/Turkey/Constitutional-framework#ref482426>
60. **Cumhurbaşkanı** Erdoğan, Ukrayna'ya gelirken Електронне джерело: <https://burakpehlivan.org/7925/cumhurbaskani-erdogan-ukraynaya-gelirken/>
61. **Cumhuriyet:** Impressions from the most partial opening ever of parliament, 2 October 2017 Електронне джерело: <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/impressions-from-the-most-partial-opening-ever-of-parliament-836472>
62. **Government** officials 8,777 suspended following the failed coup attempt in Turkey Details regarding the failed coup attempt in Turkey Електронне джерело: <https://www.aa.com.tr/en/info/infographic/1452>
63. **DAILY SABAH ALL ELECTIONS** Електронне джерело: <https://www.dailysabah.com/election-results>
64. **DAILY SABAH ELECTIONS 2014** Електронне джерело: <http://elections.dailysabah.com/2014-presidential-election-results/>
65. **DAILY SABAH ELECTIONS 2018** Електронне джерело: <https://www.dailysabah.com/election/june-24-2018-election-results>
66. **DAILY SABAH ELECTIONS JUNE 2015** Електронне джерело: <https://www.dailysabah.com/election/june-7-2015-general-elections/>
67. **DAILY SABAH ELECTIONS NOVEMBER 2015** Електронне джерело: <https://www.dailysabah.com/election/november-1-2015-general-elections/>

68. **Deciphering** Turkey's Geopolitical Balancing and Anti-Westernism in Its Relations with Russia Електронне джерело: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2022C35_Turkey_RelationsRussia.pdf
69. **Election** Guide Електронне джерело: <https://www.electionguide.org/elections/id/3098/>
70. **Erdogan's** End Game Will He Undermine Turkish Democracy to Stay in Power? Електронне джерело: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2022-01-04/erdogans-end-game>
71. **Freedom** in the World 2020 – Turkey Електронне джерело: <https://www.ecoi.net/en/document/2025957.html>
72. **Grand** National Assembly Електронне джерело: <https://www.britannica.com/biography/Fevzi-Cakmak>
73. **History** of Turkey Електронне джерело: <https://www.britannica.com/place/Turkey/History#ref482310>
74. **OSCE** – Organization for Security and Cooperation in Europe: Turkey, Constitutional Referendum, 16 April 2017: Final Report Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/elections/turkey/324816?download=true>
75. **OSCE** PA human rights leader: Turkish appeals commission must be transparent to restore faith in rule of law Електронне джерело: <https://www.osce.org/parliamentary-assembly/340796>
76. **Osman** Kavala Електронне джерело: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-05/tuerkei-osman-kavala-bundesregierung-vorwurf-einmischung>
77. **Political** Handbook of the World, 2018-2019, SAGE Publications (edited by Tom Lansford), 2019 (Kindle edition)

78. **Recep** Tayyip Erdoğan Електронне джерело:
<https://www.britannica.com/biography/Recep-Tayyip-Erdogan>
79. **Recep** Tayyip Erdoğan Електронне джерело:
<https://www.zeit.de/kultur/2022-03/recep-tayyip-erdogan-tuerkei-ukraine-krieg>
80. **THE TURKEY-UNITED STATES CONUNDRUM: S-400 ISSUE**
Електронне джерело: <https://www.diplomasikoridoru.com/nmurat-ersavc-eng>
81. **The War in Ukraine and Turkey’s Coming Challenges** Електронне джерело: <https://www.diplomasikoridoru.com/alper-cokun>
82. **Turkey** 1982 (rev. 2017) Електронне джерело:
https://constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en
83. **Turkey** 2017 Referendum Results Електронне джерело:
<https://www.dailysabah.com/election/turkey-2017-referendum>
84. **TURKEY ELECTIONS** Електронне джерело:
<https://www.dailysabah.com/election-results>
85. **Turkey** elections 2018: Understanding the political parties
Електронне джерело: <https://www.trtworld.com/turkey/turkey-elections-2018-understanding-political-parties-18224>
86. **Turkey**_Freedom in the world 2017 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2017>
87. **Turkey**_Freedom in the world 2018 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2018>
88. **Turkey**_Freedom in the world 2019 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2019>
89. **Turkey**_Freedom in the world 2020 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2020>
90. **Turkey**_Freedom in the world 2021 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021>

91. **Turkey**_Freedom in the world 2022 Електронне джерело:
<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022>
92. **Turkey's** coup attempt: What you need to know Електронне джерело:
<https://www.bbc.com/news/world-europe-36816045>
93. **Turkey's** Presidential System after Two and a Half Years Електронне джерело: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkeys-presidential-system-after-two-and-a-half-years>
94. **Turkish** coup d'état attempt Електронне джерело:
<https://www.zeit.de/politik/ausland/2017-07/turkish-coup-d-etat-attempt-2016-military-recep-tayyip-erdogan/komplettansicht>
95. **TURKISH** GOVERNMENTS Електронне джерело:
<https://www.allaboutturkey.com/government.html>
96. **Türkiye'nin** Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (Turkey's New Government System: Presidency Government System)
97. **We** are currently living in a golden age of Turkey-Ukraine relations Електронне джерело: <https://burakpehlivan.org/7887/we-are-currently-living-in-a-golden-age-of-turkey-ukraine-relations/>
98. **Ukrayna** Cumhurbaşkanlığı seçimleri, bundan sonra ne olur? Електронне джерело: <https://burakpehlivan.org/7523/ukrayna-cumhurbaskanligi-secimleri-bundan-sonra-ne-olur/>
99. **UKRAINE'S** RESISTANCE CONTINUES.. Електронне джерело:
<https://www.diplomasikoridoru.com/reha-keskintepe-eng>
100. **Ukrayna** Rusya savaşının bölgemize ve dünyaya iktisadi etkileri, Burak Pehlivan Електронне джерело:
<https://burakpehlivan.org/8111/ukraynada-rusyanin-baslattigi-savasin-bolgesel-ve-kuresel-iktisadi-etkileri-burak-pehlivan/>
101. **UNOFFICIAL** TRANSLATION OF THE AMENDMENTS* TO THE CONSTITUTION EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION)

Електронне джерело:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)005-e)

102. **USDOS** – US Department of State: Country Report on Human Rights Practices 2019 – Turkey, 11 March 2020 Електронне джерело: <https://www.ecoi.net/en/document/2026346.html>
103. **Accession** to the European Union Електронне джерело: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/67.pdf>